

ФОНДАЦИЈА "ФРИДРИХ ЕБЕРТ"

РЕВИЈА ЗА СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА

2009

Год. 2, Бр. 4, Стр. 303 - 402, Скопје, декември 2009

Издавач:

Фондација "Фридрих Еберт" - Скопје

За издавачот:

д-р Хеинц Бонгарц

Dr. Heinz Bongartz

Главен уредник:

Маја Геровска Митев

Уреднички одбор:

Мариа Доневска,

Благица Новковска,

Јасминка Фришчиќ,

Лилјана Јанкуловска,

Ирена Трајковска

Теренски истражувач:

Светлана Трбојевиќ

Лектура:

Инда Костова Савиќ

Техничка подготовка:

Тодор Трајковски

Печати:

Пропоинт - Скопје

Тираж:

300

СОДРЖИНА

Вовед	307
СТАТИИ:	
Осврт на влијанието на економската криза врз материјално-социјалната положба на работниците во металната, електроиндустријата и рударството во Македонија, Маре Анчева	309
Проценка на влијанието на глобалната финансиска криза врз социо-економските детерминанти и здравјето на населението во Република Македонија, Фимка Тозија и Драган Ѓорѓев	319
Економската криза и одразот врз неформалната економија, Јован Пејковски	337
Социјална димензија на економската криза: перцепции на граѓаните, Маја Геровска Митев	355
Политиката на вработување и економската криза, Осман Кадриу	375
НАСТАНИ, ОСВРТИ, ПРИКАЗИ	393
Регионална конференција: Ефектите на финансиската криза на Балканот и социјалдемократските одговори, Марија Стамболиева	393
Бела книга за Социјалното влијание на глобалната економска криза во Западен Балкан, Пол Стабс	396
Годишна средба за социјални и економски политики на УНИЦЕФ на тема: Влијанието на глобалната економска криза врз земјите од Централна и Источна Европа (ЦЕИ) и Заедницата на независни држави (ЗНД) и последиците од кризата врз состојбата на децата во истите, Илија Талев	397
СОЦИЈАЛНА СТАТИСТИКА	399

Вовед

Глобалната финансиска и економска криза, која ја одбележа 2009 година, природно се наметна како тема на четвртиот број на „Ревиијата за социјална политика“. Имено, сите социоекономски индикатори, како и состојби на пазарот на труд, оваа година беа условени од влијанието на економската криза. Политиките и мерките за подобрување на социјалната благосостојба беа соочени со дополнителен предизвик, бидејќи истите требаше да одговорат на зголемената потреба и побарувачка од страна на категориите граѓани, кои директно или индиректно, беа погодени од кризата. Антикризните мерки од социјален аспект, преземени и најавени во 2009 година, се состоеја од индиректни (економски) олеснувања, како и директни социјални интервенции - преку отворање СОС продавници и субвенционирање на корисниците на социјална помош за трошоците за електрична енергија. Сепак, сеопфатноста и ефективноста на овие мерки претставуваат предмет на поголема дискусија. За таа цел, „Ревиијата“ се обиде да направи увид во социјалното влијание на кризата во Македонија врз одредени домени, како и анализа на ефективноста на системите на поддршка, во услови на криза.

Првата статија од „Ревиијата“ (Анчева) ја истакнува материјално-социјалната положба на работниците во металната, електроиндустријата и рударството. Авторката истакнува дека како резултат на економската кри-

за работодавачите се одлучија за намалување на бројот на вработени од деловни причини, примена на мерката „принуден одмор“, намалување на договорените износи на платите, надоместоците и додатоците на плата, итн., но сето ова реално не придонесе за саканото намалување на вкупните трошоци, туку само за влошување на материјално-социјалната положба на работниците. Наредната статија (Тоџија и Ѓорѓев) ја анализира економската криза од аспект на нејзиното влијание врз здравјето на населението во Македонија. Според авторите, постои недостиг на ефикасен систем за следење на влијанието на економската криза врз здравјето, но дека е очекувано финансиската криза да засегне одредени ранливи групи, како: доенчињата, малите деца и мајките. Недостигот на ефикасен систем за управување со податоците во здравството ја спречува проценката на ефектите на економската криза, пред сè, раните јавно-здравствени ефекти. Статијата за економската криза и неформалната економија (Пејковски) разгледува еден од најгорливите социјално-економски проблеми - непријавената работа во услови на економска криза. Авторот истакнува дека одлуката за влегување во неформална економија во време на криза и рецесија се донесува лесно, но за одлуката за излегување, треба многу повеќе. Намалувањето на јавните расходи, зголемувањето на транспарентноста при одлучувањето, разво-

јот на работното законодавство, флексибилните форми на работа, се само некои од мерките кои може да го подобрат плаќањето даноци и да ја намалат потребата од работа на црно. Текстот за социјалната димензија на економската криза (Геровска - Митев) претставува анализа на перцепцијата на граѓаните (врз основа на репрезентативно емпириско истражување) за влијанието на економската криза. Врз основа на истото, се согледува дека кај одредени категории граѓани дојде до влошување на пристапот кон пазарот на труд, социјалната заштита, образованието и здравството. Анализата покажува дека 70% од граѓаните очекуваат кризата да ги влоши состојбите во системот на социјална заштита, додека 61% сметаат дека висината на социјалните парични надоместоци треба да се зголеми во периоди на економска криза. Последната статија ја прикажува политиката на вработување во периоди на економска криза (Кадриу). Авторот истакнува дека во актуелните економски услови, Македонија треба да се ангажира во развојот на економски капацитети кои претставуваат објективна можност за отворање нови работни места (земјоделството и странските инвестиции). На крајот, преку прилогот - социјална статистика, „Ревиијата“ се обидува да даде увид за одредени нега-

тивни движења во 2008 година, кои, меѓудругото, може да се протолкуваат како резултат на економската криза. Така, согласно официјалните податоци, забележливо е зголемување на бројот на пријавени невработени лица во 2008, споредено со 2007 година, кај неквалификуваните и полуквалификуваните лица, поголемо користење на паричните бенифиции за невработеност кај сезонските работници, зголемен број пријавени невработени од албанската, турската и ромската национална припадност, како и зголемена стапка на сиромаштија кај другите домаќинства со деца (самохрани родители, невенчани семејства со деца).

Уредничкиот одбор ги повикува сите заинтересирани лица да достават свои прилози за идните броеви на „Ревиијата“, согласно повиците кои електронски се доставуваат до сите релевантни институции и организации во земјата. Особено се охрабруваат младите истражувачи кои работат на свои магистерски и докторски трудови да поднесат делови од своите истражувања. Секако, „Ревиијата“ е отворена за сите останати, кои со свои иновативни прилози ќе придонесат за афирмирање на критички и проактивен пристап кон социјалната политика.

Уредник:
Маја Геровска Митев

СТАТИИ

**м-р Маре Анчева,
Генерален секретар на
Синдикатот на индустрија, енергетика
и рударство на Македонија, Скопје**

**Осврт на влијанието на економската криза
врз материјално-социјалната положба на
работниците во металната, електроиндустријата и
рударството во Македонија**

Резиме

Глобалната економска криза во Македонија најтешко го погоди секторот на рударството и преработувачката индустрија, а во нејзини рамки особено производството на метали, делови за автомобилската, електро и текстилната индустрија. Со падот на физичкиот обем на производството, почнувајќи од октомври 2008 година, работодавачите се одлучија за примена на различни мерки за намалување на трошоците, а најчесто за намалување на бројот на вработени од деловни причини, примена на мерката „принуден одмор“, намалување на договорените износи на платите, надоместоците и додатоците на плата, итн. Овие мерки не можеа реално да придонесат за саканото намалување на вкупните трошоци, со оглед на релативно ниското учество на трошоците за трудот во структурата на вкупните трошоци во овие дејности, но придонесоа за влошување на материјално-социјалната положба на работниците.

Глобалната криза ја погоди македонската економија во одреден обем, но нејзиното влијание на влошувањето на материјалната и социјална положба на работниците и намалувањето на нивната куповна моќ, секако, влијае мултипликативно врз обемот на вкупните последици. Во овој осврт на влијанието на економската криза врз

материјално-социјалната положба на работниците во металната, електроиндустријата и рударството се дава приказ на:

- Намалувањето на бројот на вработените во споменатите индустриски оддели и групи во последните 10 месеци;
- Социјалните, општествените и економските последици од намалувањето на вработените во овој дел од реалниот сектор;
- Движењето на примањата на вработените во истиот период;
- Куповната моќ на исплатените просечни плати на ниво на оддел/пододдел.

Тука е даден емпириски приказ заснован (покрај врз официјалните статистички показатели) врз сознанијата и информациите со кои располага Синдикатот на индустрија, енергетика и рударство на Македонија, во кој се организирани значителен дел од вработените во овие дејности.

Клучни зборови: економска криза; индустриски оддел/пододдел; метална индустрија; електроиндустрија, рударство; физички обем на производство; плати; примања; потрошувачка кошница; куповна моќ; бруто општествен производ.

Влијанието на глобалната економска криза, која започна во финансиските сектори, а потоа се пренесе врз реалниот сектор, во Македонија се почувствува, пред сè, во вториов. Иако сигналите за влијанието на кризата, веројатно, можеле да се препознаат претходно, за граѓаните, а особено за работниците во дејностите од индустриското производство и рударството, сè започна многу неочекувано, на почетокот на октомври 2008 година. Најпрво дојде до драстично намалување на физичкиот обем на производство, односно целосно прекинување на процесот во поединечни случаи, особено во производството на основни метали, електроиндустријата и делови од рударството. Тоа беше, пред сè, последица на енормен пад на побарувачката за производите кои се произведуваат кај нас, проследен со исто таков пад на цените на производите. Ваквата состојба се одржуваше во текот на целата година, иако дел од претпријатијата

почувствуваа мали знаци на подобрување по првата половина на 2009 година како зголемување на пазарните цени, но не и на побарувачката. Во средината на третиот квартал изгледаше како пазарот да се стабилизира, но веќе во октомври, стопанските комори во име на работодавачите упатија нови пораки до Владата дека состојбата е далеку од стабилна и ќе треба повеќе време и дополнителни мерки за враќање на позициите од пред почетокот на кризата. Во меѓувреме, уште еден поголем работодавач од металургијата го прекина производството, а се најавуваат и натамошни негативни трендови и непопуларни мерки кај друг, исто така, голем работодавач. Со оглед на тоа што изнуденото намалување на физичкиот обем на производство е факторот кој понајтаму предизвикува други последици, да ја погледнеме прво таа состојба, прикажана во следната табела во пододделите од металната, електроиндустријата и одделот рударството.

Табела 1: Индекси на индустриското производство

Сектор	структура	<u>IX.09</u> IX.08	<u>I-IX.09</u> I-IX.08	<u>I-IX.09</u> ø 2005	<u>2008</u> 2007
Вкупно во РМ	100	90.2	87.6	121.1	105.5
В Вадење руда и камен	3.85	97.6	85.6	127.8	109.9
27 Производство на основни метали	11.24	64.6	48.1	74.4	93.4
28 Производство на метални производи	3.25	109.3	101.7	276.9	151.4
29 Производство на машини и уреди	1.39	98.6	76.4	119.1	107.4
31 Производство на електрични машини и апарати	3.47	59.2	79.6	75.2	125.8
34 Производство на моторни возила, приколки	1.05	77.5	59.0	28.6	92.7
35 Производство на други сообраќајни средства	1.14	143.8	44.0	60.1	81.6
Вкупно овие сектори	25.39				

Извор: Државен завод за статистика, Соопштение 6.1.9.63 од 27.10.2009 година

Може да се забележи дека во подделите на индустријата кои учествуваат во вкупната структура со преку 25% во деветте месеци од 2009 година, споредено со истиот период во 2008 година, има намалување на физичкиот обем на производството од 12.4%, до 56%, при што се најголеми падовите кај производството на основни метали и производството на делови за сообраќајни средства, додека единствено е забележан пораст од 1.7% во производството на метални производи. Со падот на

производството на основни метали, значително се намалува извозниот потенцијал на земјата и очекуваните девизни приливи во платниот биланс, со оглед на мошне високото учество на оваа индустрија во вкупните девизни приливи на земјата. Намалувањето на физичкиот обем на производството доведе до намалување на бројот на вработените во овие дејности, што се гледа од движењето на индексите на бројот на вработени, дадени во следната табела:

Табела 2: Индекси на бројот на вработени во индустријата

шиф-ра	Пододдел	<u>IX.09</u> <u>IX.08</u>	<u>I-IX.09</u> <u>I-IX.08</u>	<u>2008</u> <u>2007</u>	<u>I-IX.09</u> <u>о 2005</u>
	ВКУПНО во РМ	90.4	93.7	99.0	85.7
В	Вадење руда и камен	87.1	90.5	91.7	77.8
27	Производство на основни метали	72.2	82.8	109.6	88.8
28	Производство на метални производи	92.8	90.9	102.6	103.4
29	Производство на машини и уреди	95.0	96.8	104.0	104.7
31	Производство на електрични машини и апарати	87.6	89.8	93.5	77.4
34	Производство на моторни возила, приколки	80.7	86.4	95.1	45.7
35	Производство на други сообраќајни средства	78.8	84.3	102.4	86.8

Извор: Државен завод за статистика. Соопштение 6.1.9.64 од 29.10.2009 година

Соочени со потребата од итно намалување на фиксните трошоци, работодавачите се одлучија за примена на различни мерки, а најчесто за намалување на бројот на вработени од деловни причини, примена на мерката „принуден одмор“, намалување на договорените износи на платите, надоместоците и додатоците

на плата, итн. Овие мерки не можеа реално да придонесат за саканото намалување на вкупните трошоци, со оглед на релативно ниското учество на трошоците за трудот во структурата на вкупните трошоци во овие дејности (во производството на основни метали, на пример, трошоците за вработените во вкуп-

ните трошоци учествуваат од 3%, до 7%), но придонесоа за влошување на материјално-социјалната положба на работниците и енорно зголемување на несигурноста за работното место, воопшто, и за очекуваните приходи на краток рок. Тоа што намалувањето на бројот на вработените е сразмерно помало од намалувањето на физичкиот обем на производството, меѓу другото, е резултат и на енормните напори што ги вложи Синдикатот, кој во изминатиот период, како прв приоритет го постави зачувувањето на работните места. За жал, психолошкото влијание и стравот за работното место овозможија поедини работодавачи,

злоупотребувајќи ја кризата како изговор за примена на некоја од наведените мерки, истото да го сторат на многу полесен начин, отколку во нормални услови. Такви случаи се забележани во производството на метални производи, каде при зголемен обем на производство е намален бројот на вработените. Притоа, ваквите случувања се особено карактеристични за работодавачите каде работниците не се организирани.

Висината на просечните бруто и нето плати (со сите додатоци) во опсервираните индустриски пододдели е дадена во следната табела:

Табела 3: Движење на платите

Пододдел	I-IX.09 нето	I-IX.09 бруто	I-IX.09/ I-IX.08 нето	I-IX.09/ I-IX.08 бруто	% на кошнич- ката од платата	* Индекс на SIER
Вадење руда од метал	21.595	32.595	97.3	90.4	58,2	
Вадење други руди и камен	18.303	27.416	116.5	108.5	68,7	96,8
Производство на основни метали	17.736	26.477	93.7	86.4	70,9	
Производство на метални производи	11.620	17.210	124.4	108.6	108.2	92,6
Производство на машини и уреди	15.652	23.537	124.7	117.0	80,3	99,3
Производство на електрични машини и апарати	14.832	22.005	122.9	112.7	84,7	97,1
Производство на моторни возила, приколки	13.004	19.159	118.0	107.0	96,6	91,4
Производство на други сообраќајни средства	16.179	24.700	116.4	110.9	77,7	94,6
Просечна плата во РМ	19.886	29.835	126.1	116.2	63,2	
Вредност на потрошувачката кошничка	април	мај	јуни			
	12.730	12.992	11.986			

Извор: Државен завод за статистика, Соопштенија

број 4.1.9.79 и 4.1.9.80 од 24.11.2009 и 4.1.9.62 од 09.09.2009

* Извори на СИЕР

Овие податоци создаваат привид за порастот на просечните примања, што не соодветствува со реалноста. Имено, споредувањето со претходната година, во случајов не е индикатор за вистинско зголемување на примањата, со оглед на промената на регулативата од почетокот на годинава и вклучувањето на трошоците поврзани со работата (т.н. „хранарина“ и надомест на трошоци за превоз) во платата. Кога е во прашање приватниот сектор, мора да се имаат предвид следните индикатори:

- ◆ Има работодавачи кај кои се организирани исхраната и/или превозот и работодавачи кај кои тие не се организирани;
- ◆ Кај работодавачите со организирани исхрана и/или превоз не се манува ништо во исплатата на платите, а кај оние кои исплаќале надомест на трошоци за овие намени, истите требаше да се вградат во платите;
- ◆ Висината на вградените износи во платите е различна кај различни работодавачи, заради немање стриктна регулатива за приватниот, како за јавниот сектор, а зависно организираноста и моќта на работниците да се изборат за задржување на нивото на примањата.

Од наведените причини, просеците не седобар индикатор на вистинските движења. Ако се погледнат само индексите, може да се добие впечаток дека во годината на намалено производство, примената на мерката „принуден одмор“ (кога се исплаќа 70% од платата), редуцирањето на ис-

плати врз основа на прекувремена работа и, таканаречените, примања, невообичаено пораснале. За жал, нема официјални споредливи податоци, кои би ги покажале точните движења на примањата (споредливо би било кога би имале големини со вклучени надоместоци за минатата година, на пример). Од извори и пресметки на Синдикатот на индустрија, енергетика и рударство на Македонија - СИЕР, приближни до реалноста би биле индексите дадени во последната колона. Имено, ако се земе предвид дека кај вадењето руди од метал и производство на основни метали, исхраната, генерално, е организирана (не е зголемена платата врз таа основа), статистичкиот показател е реален. Кај другите пододдели, каде повеќето работодавачи исплаќаа надомест на трошоци за исхрана, ако на просечната плата остварена во 2008 година се додаде минималниот износ на тој надомест (20% од просечната плата во државата), па потоа се направи споредба со платата во 2009 година, тогаш би се добиле индексите дадени во последната колона од Табела 3. Значи, просечните плати во 2009 година, сепак, се помали од она што работниците го примале како нето износ во 2008 година, што, во најголем дел, е последица на влијанието на кризата.

Дури, условно речено, и при номинално „зголемени плати“ паѓа в очи дека вредноста на потрошувачката кошничка е повисока од просечната плата во производството на метални производи и, речиси, еднаква на најзината вредност кај производството

на делови за моторни возила, додека во другите дејности, нејзината вредност изнесува над 70%, па дури и над 80% од просечната плата. Исклучок е рударството, каде платите се на позадоволително ниво. Притоа, не смее да се запостави фактот дека зборуваме за вредност на потрошувачка кошничка **за храна и пијалоци**, која би требало да ги покрие месечните потреби за прехранување на просечно четиричлено семејство. Во Македонија воопшто не се пресметува вредноста на „вистинската“ кошничка, односно просечните **вкупни** месечни потреби на семејството, што подразбира вклучување на трошоците за сите потреби на семејството (домување, комуналии, облека, обувки, хигиена, мебел, итн.). Нејзината вредност би била многу повисока и прашање е дали две просечни плати во помалку платените дејности би можеле да ја покријат.

Ова го поткрепуваат податоците на НБМ, според кои, во септември 2009 година се потрошени 76 милиони евра помалку отколку во септември 2008 година. Ова значително влијае врз БОП, бидејќи тој е високо зависен од потрошувачката во државата. Причините, се разбира, лежат во вкупното намалување на

потрошувачката, што, секако, е последица на намалувањето на приходите и на порастот на несигурноста.

На крајот може да се резимира дека:

- ♦ Последиците од глобалната економска криза во Македонија најмногу се почувствуваа во реалниот сектор, особено во индустриите кои значително придонесуваат кон вкупните девизни приливи во земјата и во кои се поголемите работодавачи (метална и електроиндустрија);
- ♦ Кризата доведе до пад на обемот на производството, што води кон намалување на бројот на вработените и нивото на нивните примања;
- ♦ Овие последици заедно имаат мултипликативно влијание врз вкупните последици од кризата, преку нивното одделно учество во формирањето на бруто општествениот производ;
- ♦ Последиците од социјален карактер се дополнителен „нус-производ“ кој ќе се чувствува многу подолго од економските последици на кризата.

Користени податоци:

Државен завод за статистика (2009), Соопштение број 6.1.9.63 од 27.10.2009 година

Државен завод за статистика (2009), Соопштение број 6.1.9.64 од 29.10.2009 година

Државен завод за статистика (2009), Соопштение број 4.1.9.79 од 24.11.2009 година

Државен завод за статистика (2009), Соопштение број 4.1.9.80 од 24.11.2009 година

Државен завод за статистика (2009), Соопштение број 4.1.9.62 од 09.09.2009 година

Народна банка на Македонија (2009), Месечна информација 08/2009 година

Народна банка на Македонија (2009), Квартален извештај, октомври 2009 година

**Mare Ančeva MSc, General Secretary
of the Trade Union of Industry, Energy
and Mining of Macedonia**

Review of the influence of economic crises to material and social position of the workers in metal industry, electro-industry and mining in Macedonia

Resume

In Macedonia the global economic crises had most severe influence in the sectors Mining, Quarrying and Manufacturing, and within the last, particularly in the manufacture of basic metals, production of parts for automobile industry, electro industry and manufacture of textiles. With the decrease of the level of industrial production, starting from October 2008, the employers decided to apply different measures for cost reduction among which: redundancies, “forced vacation” (or stand-by), decrease of negotiated pay, supplements and compensations, etc. Those measures couldn’t really contribute to the desired cost reduction, since the relatively low rate of labour costs in the total costs structure, but they contributed to worsening the material and social position of the workers.

The global crises affected Macedonian economy in certain degree, but its influence towards worsening the material and social position of the workers and to diminishing their purchasing power certainly multiplies the overall consequences. In this review of the influence of economic crises to material and social position of the workers in metal industry, electro-industry and mining there is presentation of:

- reduction of jobs in the mentioned industrial sectors/branches in the last 10 months;
- social, public and economic consequences from the reduction of number of employees in this part of the real sector;
- level of earnings of the workers in the same period;
- purchasing power of average wage of the sector/branch.

It is an empirical presentation based on (beside the official statistical data) findings and information gathered in the Trade Union of Industry, Energy and Mining of Macedonia, which organizes substantial number of employees in those sectors.

проф. д-р Фимка Тозија, проф. д-р Драган Ѓорѓев
Институт за јавно здравје на Република Македонија
Скопје, Република Македонија

364.69 (497.7)

ПРОЦЕНКА НА ВЛИЈАНИЕТО НА ГЛОБАЛНАТА ФИНАНСИСКА КРИЗА ВРЗ СОЦИО-ЕКОНОМСКИТЕ ДЕТЕРМИНАНТИ И ЗДРАВЈЕТО НА НАСЕЛЕНИЕТО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Резиме

Глобалната економска криза која го погоди светот, сериозно ја загрозува и нашата земја, при што се предвидува пад на економијата за 1.6%, продлабочување на невработеноста, сиромаштијата, пад на животниот стандард, високо ниво на социјална и економска несигурност. Тоа може да резултира со зголемување на бројот на населението кое има потреба од социјална помош од државата.

Додека официјалниот број на вработени лица во второто тримесечје на 2009 година е зголемен за 4.8% споредено со истиот период во 2008 година, невработеноста во државата и натаму е висока, со 31.9%. Некои категории работници се особено изложени на ризик од економскиот пад, вклучувајќи ги и младите, помалку квалификуваните, невработените со долг „стаж“ на чекање работа, привремено вработените, жените, етничките малцинства и старите лица.

Во 2008 година, 28.7% од населението било под линијата на сиромаштија, со сличен процент на оние кои се над, но многу блиску до таа линија, при што сиромаштијата се продлабочува. На најголем ризик од сиромаштија се изложени семејствата со повеќе членови, семејствата чии членови се со ниско образование, семејствата со повеќе деца, Ромите. Сиромаштијата и ранливоста не се подеднакво распоредени во овие групи.

Постои недостиг на ефикасен систем за следење на влијанието на економската криза врз здравјето. Всушност, клучните здравствени

индикатори за милениумските развојни цели (МРЦ) не се влошени во земјата, смртноста на доенчињата е 9.7/100.000, смртноста на деца под 5 години е 11/10.000, а смртноста на мајките 0/100.000, и истите се и натаму во фаза на подобрување. Но, и покрај ваквата општо позитивна слика и реформите кои веќе се во тек, здравствениот систем не пристапи кон рационализација на здравствените служби и услуги и нивна подеднаква дистрибуција на регионално ниво. Истовремено, превентивните, или јавно здравствените функции, се исклучително ниско финансирани.

Механизмите за финансирање на здравствениот систем имаат, исто така, влијание врз социјалните нееднаквости во добивањето здравствена заштита, посебно кај ранливите групи. Бездомниците и корисниците на програми за социјална помош, старите лица и другите спомнати погоре, се со најголем ризик да бидат погодени од недостигот на ресурси во системот за здравствена заштита и широко распространетата сиромаштија во државата.

Со цел да го намали ефектот на финансиската криза и да ги заштити најранливите групи, во јули 2009 година, Владата воведо основно здравствено осигурување за сите граѓани. Ова, заедно со другите спроведени реформи во финансирањето на социјалното осигурување и персоналните даноци, како што е намалувањето на придонесите за здравство (од 9.2% на 6% до 2011 година) и пензиите, воведувањето бруто плата, завршување на хармонизацијата за процена на основицата за задолжително осигурување, би требало да придонесе за натамошни подобрувања во социјалната сфера, покачување на платите, намалување на стапката на невработеност.

Сепак, јасно е дека последиците на финансиската криза врз домаќинствата ќе мора да се спречат со инвестиции, пред сè, во инфраструктурата за услуги во социјалната заштита, образованието и здравството, со цел да се зголеми потребата од работна сила, паралелно со подобрување на пристапот до различни социјални услуги, вклучувајќи ги и здравствените.

Клучни зборови: финансиска криза, здравје, здравствена заштита, влијание, ранливи групи, нееднаквости.

Вовед

Периодот на транзиција во 90-тите години на минатиот век донесе огромен предизвик за здравствениот статус на населението и здравствените системи на земјите во Југоисточна Европа. И пред овој период, беше очигледна разликата во здравствениот профил на населението меѓу овие земји и оние од западноевропскиот регион, што не се должеше само на процесот на транзиција, туку и на пропустот да се препознае промената во оптовареноста со многу болести и со тоа да се постават други приоритети. И покрај многуте преземени реформи во здравствениот систем, овие земји и натаму имаат потреба од подобрување на перформансите на здравствениот систем, со цел значајно да се подобри здравјето на населението. Од друга страна, сите овие земји покажуваат многу мал, или никаков економски раст, што, исто така, е силен предуслов за прогрес и во социјалната сфера.

Здравствениот систем треба да обезбеди хоризонтална и вертикална рамноправност во обезбедувањето здравствена заштита, финансирањето и алокацијата на здравствените ресурси, со цел да обезбеди еднаков здравствен статус на сите граѓани. Капацитетот на државите да обезбедат еднакво достапна и квалитетна здравствена заштита, во голема мерка зависи од достапноста и употребата на националните ресурси за финансирање на здравствениот систем, вклучувајќи ја здравствената инфраструктура и ресурси,

хуманите ресурси, истражувањата, мониторингот и контролата. Сето ова варира од земја, до земја, и го одредува капацитетот на владите да го гарантираат правото на здравје на нивните граѓани, што, пак, од своја страна, води кон сè поголеми празнини во достапноста на здравствената заштита. Тоа, меѓу другото, е и причина за големите разлики во очекуваната должина на животниот век, смртноста на доенчињата и децата под 5-годишна возраст и други здравствени индикатори меѓу одредени региони, држави, или разлики во рамките на една иста држава.

Од друга страна, паралелно со достапноста на ресурси, капацитетите на националните здравствени системи се подеднакво условени и од глобалните фактори, во овој случај финансиската криза.

Глобалната економска криза којашто го погоди светот, сериозно ја загрозува и нашата земја, при што се предвидува пад на економијата за 1.6%, продлабочување на невработеноста, сиромаштијата, пад на животниот стандард, високо ниво на социјална и економска несигурност. Тоа може да резултира со зголемување на бројот на население со потреба од социјална помош од државата.

Така на пример, достапноста на квалитетни хумани ресурси, или есенцијални лекови, во многу ќе зависи од динамиката на побарувачка, обезбедување и регулирање на пазарот. Сето тоа, секако, е најкритично за земјите во развој, како што е нашата.

Во услови на криза, очекувано е да се засилат нееднаквостите во

достапноста на квалитетни здравствени услуги, здравствена промоција, едукација и информираност, кога подобро едуцираниот дел, а кај нас и урбан дел од популацијата, ќе има полесен пристап до расположивите ресурси, отколку, таканаречените, „ризични“, или ранливи групи население. Некои од овие здравствени нееднаквости имаат видлив ефект и врз другите сегменти од општеството, како, на пример: ширењето на разните болести, последиците од злоупотреба на алкохол и дроги, појавата на насилство и криминал. Затоа, вистински предизвик, но и приоритет во такви услови, е да се обезбеди соодветен пристап до расположивите ресурси на оние кои имаат најголема потреба од нив.

Владата, за да обезбеди рамноправност во достапноста и финансирањето на здравствената заштита, ги субвенционира сиромашните, кои имаат поголема потреба за здравствена заштита, а помала можност за плаќање. Ова претставува важен инпут за политиката на таргетирање и дизајн и процена на социјалните здравствени програми. (Геровска и сор., 2007)

За илустрација на горното, врз здравствената состојба и здравствената заштита на децата сериозно влијание имаат социјалните и економските фактори, како и средината во која тие живеат. Во таа смисла, во Македонија, најзагрозени од детска сиромаштија се децата во големите домаќинства (над 6 членови), домаќинствата без никаков приход, домаќинствата каде главата на домаќинството е без, или има само основно образование, како и

домаќинствата со повисока стапка на релативна сиромаштија. (УНИЦЕФ, 2007. а.)

Исто така, постојат разлики и во стапката на смртност на доенчињата и смртност на децата под 5 години (ДМ и 5М) во различни географски области, региони и општини, потоа меѓу урбаните и руралните средини, како и меѓу различните социо-економски групи. (UNICEF 2008)

Смртноста кај децата во руралната и приградска популација е повисока од урбаната, главно заради понискиот социо-економски статус. На пример, кај децата од ромската популација има повисок ризик заради малнутриција, нарушено здравје и повисока смртност на доенчињата. (Програма за развој на Обединетите нации – УНДП, 2009)

Релативно голем број деца се изложени и на различни форми на семејно насилство, на пример дури 70% од децата на возраст од 2 до 14 години биле изложени, барем, на една психичка или физичка казна во домот, а 16% на сериозна физичка, или психичка злоупотреба. (UNICEF 2007.b.)

Нутритивниот статус е индикатор за здравствената состојба на децата, за социо-економскиот статус на домаќинството, а во помала мерка, и за пристапноста до примарната здравствена заштита. Неисхранетоста не е сериозен проблем кај децата во Македонија, меѓутоа 2% од децата под 5 години се умерено под тежината, а околу 0.5% се сериозно под тежината. Под повисок ризик за потхранетост се децата чии мајки се без образование

и ромските деца (кај нив ризикот е двапати повисок). (UNICEF, 2007.b.)
Анализирано од аспект на припадност кон одделни етнички групи, родилките Ромки, на пример, често не се здравствено осигурени и не можат да ги покријат трошоците за кофинансирање и другите (неформал-

ни) трошоци поврзани со редовните антенатални посети, породувањето и постнаталните посети, дури и за здравствените услуги кои се субвенционирани преку вертикалните превентивни програми. (Тозија, и сор., 2008)

Материјали и методи

Со цел да ја отслика моменталната состојба на системот на здравствена заштита, пред сè од социјален и јавно-здравствен аспект, трудот има претензија да направи проценка на влијанието на глобалната финансиска криза врз социо-економските детерминанти и здравјето, и да ги нотира ризичните точки кои можат да се манифестираат во услови на финансиска криза во Република Македонија.

Трудот е подготвен со користење на достапни официјални статистички податоци, податоци од публикувани научни трудови и стратешки документи. Иако постои добро развиен здравствено-статистички систем во државата, недостигот, пред сè, на податоци за заболувања и смртност за 2009 година, година во која се манифестира финансиската криза, ја компромитира можноста за опсежна анализа на конкретните и докажани рани ефекти од глобалната финансиска криза врз здравјето на популацијата во Македонија, а особено за процена на ризикот врз посебни ранливи групи население. Краткорочните јавно-здравствени ефекти од финансиската криза не е можно да се измерат во периодот на истражување во овој труд, кој се совпаѓа се периодот на кризата, туку само да се проценат со анализа на индикаторите на конкретните милениумски развојни цели кои се специфични и сензитивни на ефектите од кризата.

Мониторинг на ефектите на финансиската криза

Во многу случаи мониторингот на ефектите од финансиската криза не е централизиран и распространет низ одговорните институции во различни сектори. Тие, главно, се потпираат врз административни капацитети, а се реализираат преку месечни и тримесечни извештаи. На овој начин се прикажуваат трендовите на пазарот на трудот (невработеност, вработеност, слободни работни места, стапката на учество на постари работници на пазарот на трудот, растот на бруто домашниот производ, стапката на инфлација, растот на платите, пензиите, социјалните примања, број и стапка на приматели на социјална помош, индекс на доверливоста кај потрошувачите, и сл. (Commission of the European Communities, 009)

По однос на подолгорочното влијание на кризата врз пензиските примања и социјалните примања, воопшто, како и во други земји, тоа сè уште е тешко да се предвиди. Во секој случај, ако кризата продолжи и се продлабочува повеќе години, системите, секако, ќе бидат зафатени и тоа особено оние во социјалната сфера.

Социо-економска состојба

Во споредба со другите земји, Република Македонија има значително пониски приходи по глава на жител, многу поголем неформален сектор, многу повисока стапка на невработеност и многу пониска стапка на вработеност. Таквите пер-

форманси го намалуваат потенцијалот на програмите за социјално осигурување и помош и ја прават државата посебен случај во Европа. Ова значи дека Република Македонија, од една страна, се стреми кон стандардите на Европската Унија, а од друга страна, има економија која е многу поблизу до економиите во развој, со типични одлики на поедноставни системи за социјална сигурност. (Verme, 2008) Економскиот раст во Република Македонија, кој беше во фаза на забрзување во последните неколку години, е погоден со ефектите на глобалната криза. Во 2008 година, 28.7% од населението било под линијата на сиромаштија, со сличен процент на оние кои се над, но многу близу до таа линија, при што сиромаштијата се продлабочува. На најголем ризик се изложени семејствата со повеќе членови, семејствата чии членови се со ниско образование, семејства со деца, семејствата на Ромите. Сиромаштијата и ранливоста не се подеднакво распоредени низ овие групи. (Програма за развој на Обединетите нации – УНДП, 2009) Додека бројот на вработени лица во второто тримесечје на 2009 година официјално се покачил за 4.8% споредено со истиот период во 2008 година, невработеноста во државата остана и натаму висока, во висина од 31.9%. Моносите за вработување географски се концентрирани во урбаните зони. Некои категории работници се посебно изложени на притисок од економскиот пад, вклучувајќи ги постарите работници

(45-65), но и младите (15-24), помалку квалификуваните, невработените со долг период на чекање, привремено вработените, жените, етничките малцинства и старите лица. На сите нив им е загрозна и достапноста и квалитетот на здравствената заштита. (Државен завод за статистика, 2009. а.)

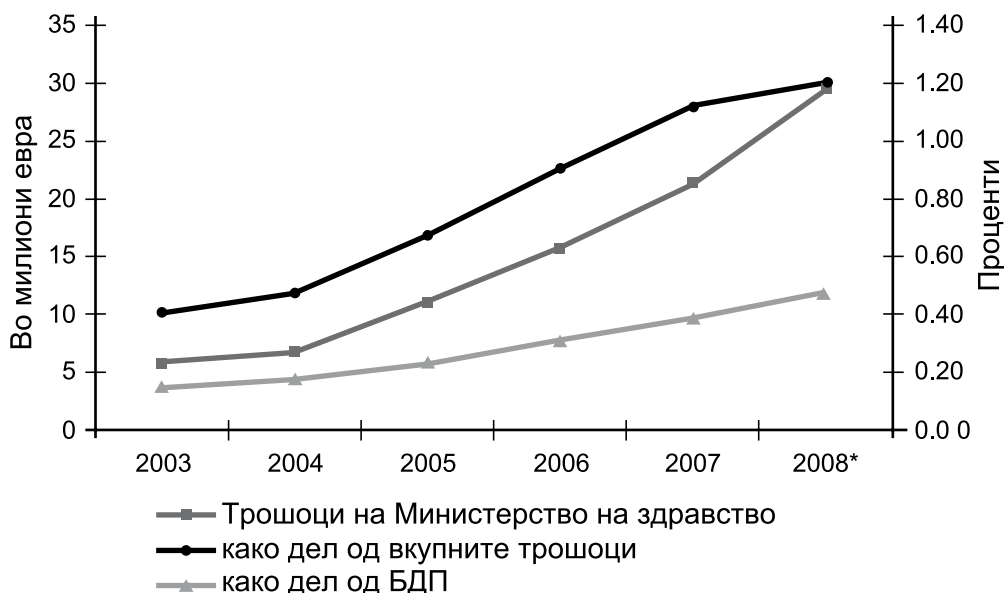
Достапност на здравствената заштита

Просечните трошоци за здравствена заштита по глава на жител во Република Македонија изнесуваат приближно 200 УСД \$. Во однос на структурата на БДП, јавните трошоци за здравствена заштита изнесуваат 4.8% од БДП, во споредба со 5% кај новите земји членки на ЕУ. Формалните и неформални плаќања од џебот на корисниците, регистрирани во анкетата кај домаќинствата, покажуваат дека граѓаните учествуваат со лични средства со околу 3% од БДП, што вкупно ги прави трошоците за здравствена заштита 7.8% од БДП (Светска банка, 2009 година).

Трендот на раст на трошоците за здравствена заштита е значителен, посебно од 2006 година. Номиналните трошоци на Министерството за здравство се зголемија од 5.77 милиони евра во 2003 година, на 29.45 милиони евра во Буџетот во 2008 година, што е покачување за повеќе од 4 пати. Средствата за Министерството за здравство, исто така, се зголемија како дел од вкупниот Буџет на Владата, и тоа од

0.42%, до 1.20%. (Perezniето i Uzunov, 2009)

Графикон 1. Тренд на раст на трошоците во Министерството за здравство од 2003, до 2008 година.

Податоците за 2003-2007 година се однесуваат на трошоци од Буџетот, а податоците за 2008 година, на планирани средства. Конверзијата од денари е правена по курсот на Народна банка.

Извор: пресметки на авторите (Перезнието и Узунов, 2009)

Фондот за здравствено осигурување е единствениот плаќач на услугите кој склучува договори со јавните и приватни даватели на услуги за обезбедување на услугите дефинирани во основниот пакет на здравствени услуги. Како дополнување на ова, пациентите плаќаат партиципација за услуги, лекови и потрошни материјали со бројни исклучоци согласно одредбите на Законот за здравствено осигурување или други решенија и одлуки на Владата.

Како дополнување на горното, постојат 16 национални вертикални програми кои се целосно се финансирани

од Владата и се бесплатни за корисниците, т.е. се достапни за целото население без оглед на осигурувањето, што значи ги вклучува и најсиромашните и најранливите, правејќи ги и подеднакви за сите и поволни за сиромашните. Конкретно, Програмата за покривање на трошоците за здравствена заштита на неосигурените лица, кои најчесто (не и секогаш) се најсиромашни, е начин за гаранција децата кои живеат во сиромашни семејства да имаат, барем, шанса за достапни основни превентивни и куративни здравствени услуги. (Перезнието и Узунов, 2009).

Во услови, пак, на криза и рестрикции во централниот Буџет, финансирањето на овие владини здравствени програми е под сериозен ризик, што се покажува веќе со проекцијата на владиниот Буџет за 2010 година. (Министерство за финансии, 2009)

Од друга страна, зголемувањето на средствата во Буџетот алоцирани за здравствениот сектор, е важен напредок кон обезбедување повеќе и подобри здравствено превентивни услуги, посебно такви кои ќе допрат до најранливите групи население.

Така, за 2010 година, и покрај рестриktivниот карактер на Буџетот, предвидено е зголемување на средствата за здравствениот сектор, при што дел ќе се примени и за санација на нееднаквостите во пристапот на здравствените услуги, со санација на установите во примарната здравствена заштита и вакцинација на населението, но за жал, се намалуваат средствата за вертикалните и јавно здравствените програми, што и натаму ќе влијае врз недоволно ефикасните програми за превенција, промоција, истражување во јавното здравство, што дополнително ќе ги загрози ризичните групи население.

Програмата за воведување на условени парични трансфери ќе донесе можности за конкретна примена на насочени мерки на постојните социјални и здравствени програми, поволни за разни ранливи категории население, но само како комплементарни на постојните шеми за социјална помош.

Финасиската криза и социо-економските детерминанти на здравјето

Некои категории работници се посебно изложени на притисок од економскиот пад, вклучувајќи ги и младите, помалку квалификуваните, невработените со долг "стаж" на чекање работа, привремено вработените, жените, етничките малцинства и старите лица.

И невработеноста се очекува да расте, па должината на невработеност треба посебно да се следи како ризик. Долгорочната невработеност (процент на население што чека на работа подолго од 12 месеци) е посебно висока и тоа кај 55% од постарите работници.

Со намалување на извозните перспективи, пак, ќе бидат погодени и приходите за државата, а што е можно да резултира со притисоци да се намалат фондовите за социјална заштита, токму во услови кога потребите за тие фондови се зголемени.

Проекциите на Владата за 2009 година биле дека БДП ќе порасне за 5.5%. Но, при тоа не се земени воопшто ограничувачките фактори кои, во услови на криза, сериозно и објективно го забавуваат економскиот раст. Таквиот раст на БДП бил предвиден да се реализира во услови на стабилно и генерално ниско ниво на цени, додека стапката на инфлација како просек, не се очекувала да ја надмине проекцијата од 3.5%. (Министерство за финансии, 2009 година) Фискалната политика, во основа ќе се стреми кон засилување

на продуктивните инвестиции во стратешки капиталните проекти. Така, на пример, јавните инвестиции се сметаат како начин за справување со можните последици од глобалната економска криза и рецесијата.

Според предвидувањата на Владата, пак, за 2010 година, од аспект на производствената страна, квантитативните економски анализи укажуваат за постепено заздравување на индустриското производство уште во првата половина од 2010 година, кога растот ќе изнесува 2 до 3%, за во втората половина од годината да се очекува интензивирање на растот од 3-3.5%.

Како и да е, долгорочните последици од кризата врз социјалните програми и шеми е тешко да се предвидат однапред. Одредени планови јасно покажуваат дека ќе дојде до зголемување на трошоците во одредени сектори, што, пак, ќе биде рамнотежувано со намалување на фондовите за други сектори, или, пак, ќе дојде до општо скусување на социјалните трошоци. Ова може сериозно да го погоди и здравствениот сектор. Кризата бара брз одговор на националната политика за справување со директните социјални последици од кризата, пред сè, ефектот врз невработеноста и социјалната кохезија и релацијата со долгорочните цели на политиките на структурни реформи. Повеќе земји планираат да ги засилат капацитетите за поблиско следење на последиците. (Commission of the European Communities, 2009)

Финансиската криза и социјално здравствените нееднаквости

Нееднаквостите во користењето на здравствените услуги во смисла на локација, социјален статус и етничка припадност, го потврдуваат фактот дека, и покрај политиката на универзален пристап и општо позитивните перформанси на здравствениот систем, достапноста на здравствените услуги не е под еднаква за сите и не успева да ги допре специфичните ранливи групи. Притоа, како и во други земји, така и во Република Македонија, на најголем ризик се изложени семејствата со ниски примања, децата кои не посетуваат училиште и децата на улица, бездомниците, невработените, социјално ранливите групи, вклучувајќи ги и Ромите, постарите и земјоделците. (Програма за развој на Обединетите нации - УНДП, 2009 година)

Проблемот е посебно нагласен кај децата, со оглед на тоа што 58.9% од семејствата кои живеат во сиромаштија имаат деца. (Pereznielo i Uzunov, 2009) Порастот и високата концентрација на сиромаштија кај семејствата кои имаат деца е алармантен знак дека не сите деца имаат еднакви можности, што ја компромитира конкуретноста на земјата во иднина (Unterhofen et al., 2008). Прогрес Извештајот 2008 година за ЕУ интеграцијата нагласи дека сè уште 17% од децата не се покриени со јавно здравствено осигурување. (European Commission 2008 година)

Во сиромашните средини, 25.4% од децата на возраст од 18-29 месеци, имаат пропуштено најмалку една од 8-те задолжителни вакцини. Овие деца, главно, доаѓаат од руралните подрачја, или од ромската или албанската етничка заедница. Меѓу трите најсиромашни средини, децата под 5 години имаат 1,5 пати поголема веројатност да починат, отколку што е националниот просек. Смртноста на децата под 5 години во руралните средини е 2,6 пати поголема од урбаните средини. Недоволните инвестиции во здравството, образованието и социјалната заштита остро се поделени меѓу руралните и урбаните средини во поглед на достапноста на основните услуги. (Gancheva et al., 2008)

Ромските жени се меѓу најмаргинализираните и се изложени на: недостиг на лични документи (76.5%), неписменост (52%), ниско образование, невработеност и социјална исклученост. Кај нив доминантна возраст за првата бременост е од 15-18 години, а за прв сексуален контакт, 15 години возраст, а 51,2 % од анкетираниите имаат еден, два или повеќе абортуси, 6.3% од анкетираниите немаат здравствено осигурување, додека 56% имаат осигурување на свое име. (National Roma Centrum, 2008) Со оглед на тоа што се често неосигурени, мајките од ромската заедница не можат да си дозволат да платат партиципација или неформално да ги платат услугите за редовни пренатални прегледи, породување, или постнатални посети дури ни во

установи каде услугите се бесплатни или се надоместени од вертикалните превентивни програми. (Тозија, 2008; Павловски, 2008)

Податоците зборуваат дека износот на средства алоцирани за здравствените програми кои се однесуваат на социјално исклучените групи, е со постојани промени. Тоа кажува дека Владата го одредува конкретниот буџет за овие програми врз основа на расположиви средства, а не врз основа на утврдени цели и приоритети, или на човекови права, на кои истите се засноваат. (Gancheva et al., 2008)

Потребно е инвестирање во анализи како да се допре до оваа популација, а потоа да се наменат средства кои ќе обезбедат целосно и подеднакво достапен пакет на основни услуги. (Nikovska et al., 2008) Медицинската мапа која беше неодамна изготвена, може да послужи за поставување географски цели како алатка за модернизација и рационализација на здравствениот сектор, во идентификација на општините со релативно висока невработеност, неписменост, високи стапки на смртност на доенчињата, инциденца на туберкулоза и ниска стапка на достапност на услугите. И претстојните програми за условени парични трансфери кои се насочени посебно кон сиромашните, можат да помогнат Владата да ги постигнува важните цели за еднаквост.

Од повеќето направени проценки, утврдено е дека достапноста на квалитетни здравствени услуги не е подеднаква за сите, посебно

за одредена група луѓе кои не се осигурени, или кои не можат да платат свои средства за услуги, за лекови, или надоместокот на приватните даватели на услуги. (Тозија и Никовска Гудева, 2009) Бездомниците, или корисниците на социјална помош, постарите лица и погоре споменатите популациони групи, се најмногу погодени од недостигот на средства во здравствениот систем и раширената сиромаштија во државата.

Финансиската криза и здравјето и здравствената заштита

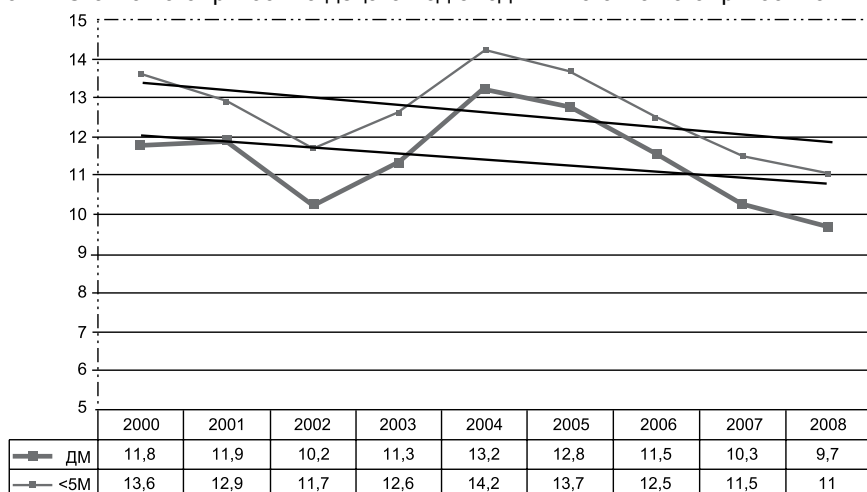
Постои недостиг на ефикасен систем за следење на влијанието на економската криза врз здравјето. Распоживите податоци за клучните сензитивни и специфични здравствени индикатори за миле-

ниумските развојни цели не се влошени во земјата, туку и натаму се во фаза на подобрување: смртноста на доенчињата во 2008 година е намалена на 9.7/100.000, а смртноста на децата под 5 години е намалена на 11/10.000 во 2008 година, а смртноста на мајките е 0/100.000 во 2008 година, како и во 2007 година (Државен завод за статистика, 2009.б.; Програма за развој на Обединетите нации - УНДП, 2009 година)

Развојната тендеција на овие показатели е со десцендентен тренд, како резултат на сите преземени превентивни интервенции, но очекувано е финансиската криза да ги засегне токму овие вулнерабилни групи: доенчињата, малите деца и мајките, и тоа да се рефлектира со пораст на стапките на овие индикатори во 2009 година (подато-

ците ќе бидат достапни во 2010 година).

Графикон 2: Стапка на смртност на децата под 5 години и стапка на смртност на

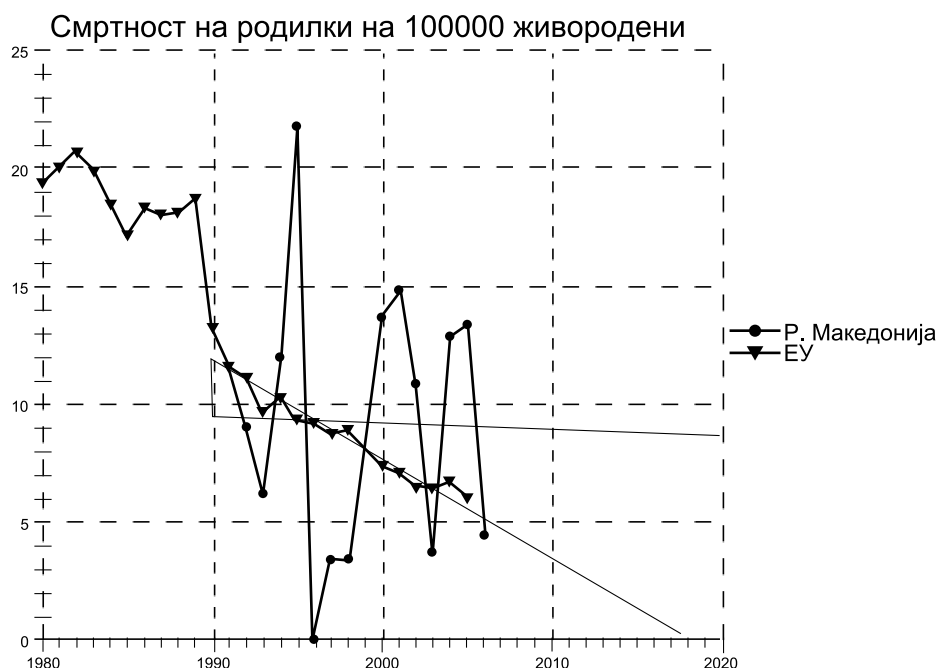

доенчињата во Република Македонија во периодот 2000-2008 година¹

¹ Стапките од 2004 г. се според новата методологија на прикажување на податоците во виталната статистика (со настани во земјата).

Извор: Државен завод за статистика 2009 година

Графикон 3: Тренд на стапка на матернална смртност во Република Македонија во споредба со ЕУ — СЗО HFA база на податоци

Извор: СЗО HFA база на податоци; Институт за јавно здравје 2009 година

Сите анализи направени во изминатиот период покажуваат дека не постои функционална поврзаност меѓу различните нивоа на здравствена заштита. (Никовска Гудева ет ал., 2008) Од друга страна, сите досегашни реформи, главно, биле насочени кон примарната здравствена заштита. (Тозија и Никовска Гудева, 2008 година) Ниту еден проект досега не се зафатил сериозно со воспоставувањето рационализација и подеднаква дистрибуција на службите за здравствена заштита на регионално ниво. (EU Commission, 2008) Јавно здравствените функции се не-

доволно финансирани (Novotny, 2008). Посебно треба да се нагласи недостигот на ефикасен систем за управување со податоците во здравството, што им оневозможува на креаторите на политика во Министерството за здравство да ги следат и проценат ефектите од здравствените програми, а што е неопходно во процесот на креирање на политиките. Сето ова е од исклучителна важност и за проценката на ефектите на економската криза, пред сè, раните јавно-здравствени ефекти. (Gjorgjev i Sedgley, 2009)

Јасно е дека постојниот финансиски систем во државата се соочува со сериозен предизвик, ако се земе предвид официјално високата стапка

на невработеност, што резултира со континуиран недостиг на ресурси, и има влијание врз социо-економскиот и здравствен статус, што, пак, може да доведе до зголемување на трошоците кои граѓаните ги плаќаат од џеб, што уште повеќе ќе ја зголеми нееднаквоста во достапноста на услугите.

Анкетите на домаќинствата во 2008 година покажаа дека 68.5% од личните трошоци за здравство се однесуваат на трошоци за лекови и медицински помагала, 28.1% на амбулантски услуги, а 3.4% на болнички услуги. (Lazarevik, et al 2009)

Интервенции

Напоредно со иницијативите за вработувања, главни области за интервенции би биле: силна нагласка да се даде на зголемување на приходите на граѓаните, вклучувајќи ги најранливите, да се зголеми нивото на минималните примања и плати, да се зголеми покриеноста, или траењето на додатоците и погодностите за невработените, засилување на другите социјални поволности, воведување повратни даноци и такси или ослободувања за специфични групи. Треба и натаму да се градат тековните политики на пазарот на трудот кои се изградени врз принципите на стратегии за активна вклученост кои, некои од земјите во ЕУ почнаа да ги применуваат. И Република Македонија, како и повеќето земји во ЕУ, ќе мора да преземе мерки за заштита на вработеноста, да се поддржи ак-

тивирањето и промоцијата на реинтегрирањето во пазарот на трудот, и да се предвиди и управува со влијанието на промените. (Commission of the European Communities, 2009)

Последиците од финансиската криза врз домаќинствата ќе треба да се пресретнат преку мерки за заштита на имателите на хипотеки од губиток на имотот, или да се поддржи пристапот на поединците кон кредити, вклучувајќи ги и луѓето со ниски примања. Инвестициите во инфраструктурата за социјалните, образовните и здравствените услуги (како здравствени установи, социјални домови, училишта, установи за детска грижа и за долг престој) имаат интенција да го реанимираат градежниот сектор и да се генерира потребата од работна сила а, истовремено, да се подобри пристапот кон различни социјални служби. (Commission of the European Communities, 2009)

Република Македонија започна да спроведува амбициозна серија големи реформи во социјалниот сектор во последните неколку години, со акцент на пензиите, социјалното осигурување, социјалната сигурност и системот за здравствена заштита. Изготвени се стратегии и планови за демографскиот развој, образованието, вработувањето, еднаквоста на половите, здравствената заштита, Ромите, социјалната вклученост, социјалната заштита, заштита на децата и проблемите на домувањето. Усвоени се голем број нови закони кои се однесуваат на правата на ментално и физички хен-

дикепираните, децата, етничките малцинства и други ранливи групи изложени на ризик, како што е усвоена и легислатива за децентрализација на административната одговорност за социјална заштита и де-институционализираните приматели. (Rosenberg, 2008)

Иако има голем број планови за функционирање, спроведувањето на многу од овие регулативи сè уште не е финансирано или само што е започната примената и сè уште не се во сила доволно долго за да може да се извлече било каков заклучок. (Gjorgjev i Sedgley, 2009)

Со цел да го намали ефектот на економската криза и да ги заштити најранливите групи, во 2009 година Владата вовеле основен пакет на здравствено осигурување за сите граѓани. Оваа мерка, во комбинација со претходно преземените реформи во финансискиот систем на социјалното осигурување и персоналните даноци, како што е и намалувањето на социјалните придонеси за здравствена заштита (од 9.2%, на 6% до 2011 година) и пензиите, воведувањето на бруто плата, комплетната хармонизација во пресметките на основицата за задолжително осигурување, би требало да доведе до натамошни подобрувања во социјалната сфера, зголемување на платите, намалување на невработеноста. Сето ова, секако, ќе има директно влијание за подобрување на социоекономскиот статус, подобро здравје, но и зголемување на достапноста на здравствените услуги за пациентите.

Здравственото осигурување е универзално, и оние кои не се осигурени би требало да бидат покриени (работниците чии компании не ги платиле придонесите, децата на родители чие осигурување е платено преку нивните родители и не може да ги покријат сопствените деца, или, пак, роднини на осигуреници кои работат во странство).

Сепак, ризиците по здравствено социјалниот статус, посебно на ризичните групи население, остануваат сериозни.

Заклучок

Сумирано, административните капацитети на државата во полето на социјалната вклученост се недоволно развиени. Преземените мерки се недоволни да се покријат потребите на најзагрозените групи, кои се зголемени во услови на финансиска криза (кои ги вклучуваат сиромашните, сиромашните на село, оние со ниско образование, домаќинствата без ниту еден вработен, жените од ранливите групи кои живеат на село, Ромите, многучлените семејства, луѓето со инвалидитет, децата кои живеат во домови). Државата има потреба од ревизија и редизајнирање и примена на постојните програми за социјална заштита и да воспостави регуларен систем на следење на нивниот ефект.

И покрај многуте преземени реформи, здравствениот систем и натаму е во транзиција. Има уште многу да се направи за да се остварат целите зацртани од политиката на Владата,

вклучувајќи го и подобрувањето на квалитетот на здравствените услуги и обезбедувањето стабилен, финансиски одржлив систем. Меѓудругото, со цел да се обезбедат принципите на солидарност, еднаквост и соодветна ефикасност на здравствениот систем, а истовремено да се има предвид проблемот на социјална исклученост, би можело да се размисли за контролирана приватизација во примарната здравствена заштита со исклучок на некои превентивни активности и на итната медицинска помош, рационализирани и добро управувани јавни болници достапни на сите граѓани, засилена улога на службите и активностите за јавно здравје, достапен и одржлив пакет на основни здравствени услуги, придонеси засновани врз висината на

приходите, и социјално соодветна политика на партиципација.

И конечно, здравствениот буџет не смее да се намалува и треба да се насочи кон трошковно-ефективни јавно здравствени програми со кои ќе се засилат јавно здравствените институции и кадри, здравствено статистичкиот систем неопходен за мониторинг на состојбите и ефектите и истражувањата во јавното здравје. Сето тоа примарно ќе ја подобри достапноста и квалитетот на здравствената заштита токму кај горенаведените ризични групи.

Здравјето мора да биде ставено во центарот на политиките, и тоа како партнерство меѓу давателите на услугите и нивните корисници, со засилување на одговорноста и учеството на корисниците во креирањето на политиките, слободен

избор и заштита на правата на пациентите.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Commission of the European Communities. COM (2009) Communication for the spring European Council. Driving European recovery. Volume I. 114 final. Brussels: Commission of the European Communities. COM (2009)
2. Verme PA (2008), *A Proposal for a Reform of the Social Assistance System and for the introduction of Conditional Cash Transfers in the Republic of Macedonia*. Skopje: Ministry of Labour and Social Policy.
3. Државен завод за статистика (2009а.). *Соопштение за активно население*. Посетено на интернет страницата на Државен завод за статистика на 27.11.2009, <http://www.stat.gov.mk/statistiki.asp?ss=07.01&rbs=1>.
4. Државен завод за статистика (2009б.). *Природно движење на населението во Република Македонија*. Посетено на интернет страницата на Државен завод за статистика на 27.11.2009 <http://www.stat.gov.mk/statistiki.asp?ss=03.01&rbs=1>
5. Gancheva Y., Spence K. et al. *Child Poverty Study in fyr Macedonia*. Skopje: Skopje.
6. Геровска М. С. Миовска, Д. Ѓорѓев – Приоритети на политиката за социјална вклученост во Република Македонија, Friedrich Ebert Stiftung, ноември 2007, 7-9
7. Gjorgjev, D. Sedgley, M. (2009) The evaluation of public health in South-Eastern Europe: from transition to progress. Italian Journal of Public Health. Year 6, Vol. 7, No.1 2009. 73-80
8. European Commission (2008). The Former Yugoslav Republic of Macedonia 2008 Progress Report. Skopje: European Commission.
9. Lazarevik, V., Risteska M., Simonovska V. The Impact of Social Assistance Programs on Reducing Inequities in Health Care Among Vulnerable Groups in the Republic of Macedonia (A Small Scale Descriptive Study). Macedonian Journal of Medical Sciences. Maced J Med Sci 2009 Mar 15; 2(1) 73-78.
10. Министерство за финансии (2009). Буџет на Република Македонија за 2010 година. Посетено на 20.11.2009 на интернет страницата на Министерството за финансии http://www.finance.gov.mk/files/Budzet_na_RM_za_2010_god_do_Sobranie_11.11.2009.pdf.
11. National Roma Centrum (2008). *Prosperity and Health of the Roma woman - The Road to challenge*. Skopje: National Roma Centrum.
12. Nikovska Gudeva, D., Tozija, F. Gjorgjev, D., Arnikov, A., Kishman, A. (2008). *Analysis of the potential for good governance in health sector in Republic of Macedonia..* Skopje: Open Society Institue Macedonia.
13. Novotny, T. (2008). Final Report Policy and Implementation Public Health System Reform. Health Sector Management Project. Skopje: Ministry of Health.

14. Павловски, Б. (2008) Здравјето, здравствената заштита и влијанијата врз здравјето кај Ромите во Р. Македонија. Скопје: Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените во РМ - ЕСЕ.
15. Perezenieto P., Uzunov V. (2008). *Преглед на јавните расходи наменети за децата. Child-Focused Public Expenditure Review*. Скопје: Unicef Country Office.
16. Програма за развој на Обединетите нации - УНДП (2009). *Извештај на Република Македонија за напредокот во остварувањето на милениумските развојни цели*. Скопје: Програма за развој на Обединетите нации - УНДП.
17. Rosenberg, J.D. (2008) Macedonia Project: *Strengthening of the Government Institutional Capacities to Fight Poverty and Social Exclusion and its Application of the Open Method of Coordination. Analytical Report*. Скопје: Macedonia Project
18. Светска банка (2009). Aide Memoires Проект за управување на здравствениот сектор, Скопје: Светска банка.
19. Тоџија Ф. и сор. (2008) *Стратешка проценка на политиката, квалитетот и пристапот до контрацепција и абортус во Република Македонија*. Републички завод за здравствена заштита. Скопје: Републички завод за здравствена заштита.
20. Тоџија, Ф. (2008) „Социјална инклузија на Ромите во здравството: состојба, предизвици и можности“, *Friedrich Ebert Stiftung*, 1: 58- 67.
21. Тоџија, Ф., Никовска Гудева, Д. (2008) Истражување за задоволство на пациентите. Скопје: Републички завод за здравствена заштита.
22. УНИЦЕФ (2007.а.), *Студија за детска сиромаштија*, Скопје: Канцеларија на УНИЦЕФ.
23. UNICEF (2007.b.). *Multi Indicator Cluster Survey*. Скопје: UNICEF Office.
24. UNICEF (2008). *The Children in the FYR Macedonia, Situation Analysis*, Скопје: UNICEF Office.

Prof. Tozija Fimka MD PhD, Prof. Dragan Gjorgjev MD PhD
Institute of Public Health of Republic of Macedonia

Skopje, Republic of Macedonia

IMPACT ASSESMENT OF THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS ON THE SOCIO-ECONOMIC DETERMINANTS

AND THE HEALTH OF POPULATION IN MACEDONIA

Resume

The global financial crisis that threatens the world may affect the country with projected decrease of economy by 1.6%, deeper unemployment and poverty, declining living standards, high level of social and economic insecurity. This may result in more people becoming depended on the state provided social assistance.

While the number of employed persons in the II quarter of 2009, increased for 4.8% compared to the same period of 2008, the unemployment rate remained high 31.9%. Some categories of workers are on the front line of the crisis, likely to be most affected by the economic downturn, including the young, low skilled, long-term unemployed, employees holding temporary contracts, women, ethnic minorities and the elderly.

In 2008 28.7% of the population is under the poverty line, with a similar proportion of the population just above, but very close to the poverty line, and the poverty gap has deepened. Multimember households, households with no employed members, households whose members have a low level of education, households with children and Roma are at the highest risk of poverty. Neither are poverty and vulnerability distributed equally across groups.

There is lack of an effective system for monitoring the impact of the economic crisis on health. The key health indicators have not deteriorated, in fact, infant (9.7/100000), under 5 mortality (11/10000), and maternal mortality (0/100000), have continued to improve. Despite this generally positive picture and the reforms already undertaken, the health system has not addressed the rationalization of the health care services and their equal distribution on regional level, while the public health functions are grossly underfunded.

The financing mechanisms of the health care system have also an impact on the social inequities in health care, particularly among the vulnerable groups. Homeless and beneficiaries of the social assistance programs, elderly and others as presented before are mostly exposed to be affected by the lack of resources of the health care system and the widespread poverty in the country.

In order to reduce the effect of the financial crisis, and to protect the most vulnerable groups, in July 2009 the Government has introduced basic health insurance for all citizens. This combined with previously undertaken reforms in the financing system of the social insurance and personal tax, such as decreasing the social contributions for health (from 9.2% to 6% by 2011) and pensions, introducing gross salary, complete harmonization of the basis for contribution estimation for compulsory insurance, will result with further improvement in the social area, increase of the salaries, decrease of the unemployment rate.

The consequences of the financial crisis on households should be addressed through investments, in social, educational and health services infrastructures, intended to generate labour demand, while improving access to various social services.

проф. д-р Јован Пејковски, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет, Институт за социјална работа и социјална политика, Скопје, Република Македонија

ЕКОНОМСКАТА КРИЗА И ОДРАЗОТ ВРЗ НЕФОРМАЛНАТА ЕКОНОМИЈА

Резиме:

Економската криза предизвика бројни промени во процесите на работа и живеење. Покрај легалните економски активности се изразија нови форми на активност кои спаѓаат во доменот на неформалната економија. Влијанието на неформалната економија е познато, но во вкупните активности и во услови на криза тоа се зголемува. Токму од таа основа се тргнува во согледувањето на влијанието на кризата врз појавата на нови форми на неформалната економија, особено присутна со социјалните категории граѓани кои се во услови на ризик, или се стратифицирани во групи на кои општеството треба да им помогне.

Поаѓајќи од сознанијата присутни во пошироки рамки, како и кај нас, трудот се насочува кон претставување на основите кои ја генерираат неформалната економија, како и кон категориите граѓани кои обезбедуваат егзистенција во оваа сфера. Врз таа основа се прават согледувања за улогата на системот во продуцирањето на можности за неформалната економија, како и кон системските мерки за нејзино трансферирање во легалните канали на активност.

Клучни заборови: економска криза, неформална економија, невработеност, мерки за решавање на социјалните барања

Економската криза и одразот врз неформалната економија

1. Појава на економската криза

Во 2008 година светот се соочи со рецесија што се споредува со големата економска криза од триесеттите години на минатиот век. Рецесијата продолжи и во 2009 година, се изрази во криза која започна како финансиска, а продолжи во реалниот сектор со бројни негативни последици на економски и социјален план. Кон крајот на 2009 година се согледуваат првите знаци за можно запирање на неповолните трендови на економската криза, што како процес е присутна во голем број држави и сè уште трае. Сведоци сме на негативното влијание кое глобалната криза го изрази врз економските и социјалните активности во сите држави, иако интензитетот е различен, што зависи од бројни фактори кои ги разликуваат земјите.

Настани коишто се највпечатливи и се медиумски постојано присутни како последица од рецесијата, односно од глобалната криза, се: затворање на компаниите, отпуштање на работници, намалување на плати, скратување на работното време, мален обем на производство, губење на пазарите, намалување на надворешно-трговската размена, смалување на обемот, или голема

воздржаност од нови инвестиции, итн. Сето тоа се манифестации кои го загрижуваат секој граѓанин и влијаат врз идните очекувања кои се сè поограничени. Се смалуваат можностите за одржување на задоволително ниво на социјалната сигурност, со што се овозможува да се дејствува за справување со разните видови ризици што ги предизвикува кризата.

Иако на преден план и во сферата на интересот се извештаите за формалниот сектор, за редовно вработените и пријавените работници, како и за нивните компании и организации, сепак, помало внимание се посветува на појавите кои се случуваат во неформалната економија.

Самото постоење на неформалната економија често не е предмет на интерес на официјалните органи, иако тој сектор не би можело да се изостави со оглед на влијанието кое го има врз економскиот и социјалниот живот во секоја држава. Со појавата на кризата, неформалната економија се изразува во поголем обем и во бројни форми, со што влијае врз вкупните економски текови во секоја држава.

Еден од најдобрите описи на неформалната економија е дека таа е како жирафа - тешко е да ја опишете, но веднаш ја препознавате кога ќе ја видите - нагласува П. Бејаковиќ. Сивата економија не е лесно да се дефинира, бидејќи опфаќа разно-

² Предраг Бејаковиќ од Институтот за јавни институции, Загреб, Хрватска (2009 г). Тој укажува дека пропорционално високиот удел на сивата економија не треба да изненадува, бидејќи е познато дека доколку општеството не е некое што премногу ги почитува законите и ако даночната култура не е на некое завидно ниво, сивата економија е поголема.

видни форми, од прикривање на приходите, работата на црно, непријавен труд, пријавување помала основа за плаќање придонеси, даночно избегнување и слично. Приближно две третини од активностите, обично се однесуваат на производството на добра и услуги, кое само по себе е легално, но одреден член, или повеќе членови во производствениот синџир се трудат да прикријат приходи од службените тела во желбата да се избегне плаќање данок или некоја друга обврска. Главно, станува збор за работење и деловни активности што не се водат во службените книги, или се кријат од официјалните органи. Преостанатата третина на неформалната економија се однесува на производството на нелегална стока (дрога или шверц) или на давањето нелегални услуги (проституција), што спаѓа во доменот на црната, или криминална економија.

2. Дефинирање на неформалната економија

Во овој труд се користи терминот неформална економија како поширок економски поим под кој се подразбира извршување на економски активности надвор од соодветната правна регулатива (нерегистрирана економија) или, пак, резултатите од вршењето на сосема легални активности, кои од економски причини намерно се декларираат во помал износ (потценување), или воопшто не се декларираат (се прикриваат) или се во доменот на фиктивни или сиви зони на дејствување.

Со оглед на тоа што неформалната

економија е економски, а не статистички поим, во статистиката на националните сметки не се прикажува агрегат кој би бил конзистентен со овој поим. Наместо тоа, во статистиката на националните сметки се искажуваат агрегатите на несогледана економија, што се состои од четири компоненти, а тоа се: производство кое не е пријавено од економски причини, неформално производство, статистички неопфатени активности и илегални активности. Неопфатената економија, понекогаш, се зема како апроксимација за големината на сивата или неформалната економија, иако, следено од потесен статистички аспект, големината на сивата економија се искажува со само две од четирите компоненти - производство кое не е пријавено од економски причини и неформално производство. Меѓутоа, заради тешкотиите во опфатот и проценката на обемот на илегалните активности, се прават и корекции на статистичките пресметки за големината на домашниот производ на одделна држава.

3. Позитивното влијание на неформалната врз вкупната економија

Иако неформалната економија обично се претставува како негативна појава, заради фактот што државата губи дел од јавните приходи (а особено заради присуството на сивата и црната економија), сепак нејзиното постоење од аспект на вкупните економски и социјални движења не може да се оцени како некорисно. Може да се каже дека постоењето

на неформалната економија (особено на сивата економија) ги отвора прашањата за антагонизмот на јавните и приватните интереси, потоа прашањата за распределбата на доходите и за прераспределбата на истите, прашањата за планирање и водење на економска и социјална политика, мерките кои се преземаат, особено во социјалната политика и издатоците кои се наменуваат за лица кои се на маргините на економските процеси, или, пак, се во доменот на сивата, или црната економија.

Меѓутоа, постоењето на неформалната економија во висок процент во развиените демократски држави ги става пред одговорност, како граѓаните, така и власта, заради неприфатливоста на развојните дисторзии кои се продукт на неформалните активности. Објаснувања од типот дека: „граѓаните се склони кон сива економија“, а властите се толерантни бидејќи се демократски и не се во можност да се справат со овие појави, не може да поминат. Со плаќањето на јавните давачки како обврска кон државата, граѓаните ги купуваат јавните услуги и ја плаќаат цената на јавните добра. Затоа, мора да се прецизира и да се објасни дека граѓаните не ја плаќаат данок на власта, туку го купуваат тоа што власта треба да го произведе преку јавните институции. Затоа, т.н. „склоност кон сива економија“, треба да се согледа од аспект на тоа колку власта рационално ги троши парите на даночните обврзници. Ако трошењето е нерационално, тогаш расте склоноста кон сивата економија. Ако властите не се ефикасни во решавањето на социјалните и економските проблеми, граѓаните ќе бидат принудени да се

ангажираат во неформалниот сектор. Особено ако санкциите за оние кои дејствуваат во зоната на сивата економија не се високи, сивата економија ќе се шири во сите сектори на општеството. Затоа, во литературата се оценува дека одговорноста за ширењето на сивата економија не е само заради склоноста на граѓаните и фирмите кон неа, туку и заради нефункционирањето на системот и на ингеренциите на власта. Всушност, власта е таа која треба да ги поттикнува граѓаните и компаниите да работат во формалниот сектор, легално и на уредени основи и со тоа да стекнуваат одредни предности. Може да се оцени дека дејностите што се извршуваат во неформалната економија најчесто се засноваат врз економска рационалност. Тие не се штетни дејности, а нивната неформалност е причинско-последично обусловена. Ако се исклучи црната економија, дејностите од неформалниот сектор (сива економија итн.) имаат корисно влијание врз социјалниот сегмент на општеството, доколку се работи за корисни дејности. Дејствувањето на субјектите во овие зони се заснова врз одредени причини кои треба постојано да се согледуваат и од страна на државата да се преземаат мерки за брзо и ефикасно преминување на субјектите од неформалната, во формалната економија. Оформувањето на таков систем, на институции кои тоа го овозможуваат и мотивациски критериуми, се предуслови за намалување на неформалната економија. Дури потоа, ако ваков систем не дава ефекти, власта треба да применува санкции за опстојувањето на субјектите во неформалниот сектор. Доколку државата не создава систем-

ски услови за трансфер од неформален во формален вид активност, а наметнува санкции и неповолни услови за стопанисување, го гуши формалниот сектор и го насочува кон неформалниот.

Неформалната економија има и позитивни влијанија, бидејќи влијае врз ослободувањето на претприемничките иницијативи, особено во процесите на трансформација и транзиција на државите, го забрзува пазарното работење, како и рационалното користењето на ресурсите. Исто така, како позитивни страни на неформалната економија се: зголемување на вработеноста; намалување на социјалните противречности; зголемување на степенот на користење на ресурсите; раст на вкупната економска активност; подобрување на структурата на понудата на стоки и услуги; зголемување на приходите на населението; зголемување на потрошувачката; развивање на претприемничката иницијатива; и намалување на социјалните тензии.

4. Негативните влијанија на неформалната економија

Треба да се има предвид дека како што има одредено позитивно влијание, особено од социо-економски аспект, неформалната економија има и негативни аспекти кои треба да се имаат предвид и да се сфати потребата од нејзино трансферирање во формалната економија.

Имено, на долг рок неформалната економија, особено сивата и црната, имаат катастрофални последици по една заедница, општество или држава. Присуството на неформалната економија во висок обем во една држава, упатува на тоа дека систе-

мот не функционира, или, пак, не е правилно оформен во одделни сегменти и димензии. Неформалната економија го игнорира постоењето на државата и нејзините институции ги прави како да не се потребни, а системот на вредностите во една заедница излегува надвор од рамките на цивилизирано општество.

Тоа значи дека покрај позитивните страни, што претходно се наведени за неформалната економија, треба да се разберат и нејзините негативни аспекти и појави и врз таа основа потребата за нејзино намалување и/или формализирање. Тие негативни влијанија на неформалната економија се следните: се намалуваат јавните приходи; отежнато е функционирањето на јавните институции; го загрозува стандардот на буџетските корисници; го забрзува социјалното раслојување; го намалува авторитетот на политичката власт; ја зголемува деловната недисциплина; поттикнува на формирање и/или јакнење на мафијата; го загрозува правниот поредок; на долг рок врши нерационално користење на ресурсите; ја зголемува конкурентската способност на нелегалниот сектор во однос на легалниот; негативно влијае врз работните односи и плаќања.

Заради овие негативности кои се побројни од позитивностите, во демократските држави со пазарна економија се придава големо значење на борбата против неформалната економија (особено сивата и црната економија), односно на трансферирање на неформалниот во формален сектор. Власт што се одлучува да ја намали неформалната економија мора да оформи систем на институции со ингеренции со кои ќе ја поттикнуваат

легалната економска активност, со рационално трошење на средствата и со квалитетна понуда на јавни услуги и добра. Само врз таа основа оваа трансформација може да биде прифатлива како потреба за сите граѓани во општеството и да ги мотивира за легално работење и/или санкционира за participација во неформалниот сектор.

5. Неформалната економија во светски рамки

Неформалните економски активности денес се присутни во сите земји, паралелно со економско-формалните процеси, иако нивниот интензитет варира, согласно условите за нивно развивање. Постојат констатации дека овој вид активности особено се карактеристични за помалку развиените земји, како и оние во развој, кои се соочуваат со повеќеслојни тешкотии во процесите на промена на општествено-економските системи, потоа кризните и воените региони кои се претвораат во најпогодни места за нелегалните бизниси. Сепак, причините се различни, се јавуваат во разни временски периоди и во разни регионални економски опкружувања. Овој вид активности се јавуваат кај различни форми, кои варираат од прекршување на правната регулатива, односно злоупотреби, па до вршење на криминални активности.

Во оформувањето на БДП како показател на економското ниво во одредена држава влегуваат четири сектори, и тоа: домаќинства (потрошувачката на најразлични добра и

услуги), претпријатија (инвестиции), увозот и извозот. Но, би можело слободно да се каже дека вредноста на БДП, по правило, е во поголем обем од официјално пресметаната вредност. Тоа се случува со оглед на фактот дека преку него не се калкулираат средствата кои произлегуваат од неформалната економија.

Во рамките на економските системи постојат пазари чие дејствување не се одразува во формирањето на БДП. Тоа се случува поради фактот што тие економски активности не се спроведуваат врз основа на почитување на општо поставените пазарни принципи и ги запоставуваат правните должности во одреден систем, поради што остануваат надвор од формалните економски активности. Кога се зборува за економскиот криминал или „црната економија“, може слободно да се каже дека со одреден интензитет е застапен во сите земји, но порастот е особено забележителен во земјите каде е недоволно развиена мрежата на институции надлежни за следење на овој вид активности, особено неразвиеноста на граничната контрола и царинската служба. Процесите на индустријализација и урбанизација уште повеќе ја усложнуваат контролата на овие процеси поради фактот што се градат големи метрополи каде се одвива целокупната, или најголемиот дел од економската активност, на тој начин криминалните активности може да бидат незабележителни.

Неокласичната економска теорија тврди дека сивата економија одговара на побарувачката за ситни обрти и мали услуги, со што

придонесува за динамичноста и преземачкиот дух во економијата, па дури и за зголемена конкуренција. Над 50% од платите заработени во неформалната економија, се трошат во официјалната или формална економија со позитивни ефекти врз собирањето даноци и пораст. проблемот е тоа дека и под претпоставка на исто ниво на продуктивност на двете економии во секторот на малите претприемачи, порастот на неформалната економија е ограничен, што е став и на Светската банка.

Во Светската банка, долгорочниот проблем на неплаќање даноци го согледуваат во тоа што вработените вонеформалниот сектор не ги плаќаат социјалните придонеси, па затоа или не остваруваат социјална заштита или, пак, ја користат ситуацијата кога социјалната заштита му се гарантира на населението, без разлика на нивните уплати. Поради несобраните даноци, државата е присилена да ги намалува своите долгорочни, главно, продуктивни инвестиции за сметка на краткорочните, помалку продуктивни инвестиции на даночните избегнувачи. Поради тие ефекти, долгорочната стапка на пораст е помала од потенцијалната. Економистите се согласуваат дека неформалната, а особено сивата економија, е негативна појава, посебно на долг рок. Сепак, хипотезата за исклучително негативното влијание врз економскиот раст, не е широко прифатена. Имено, ако се изземат нелегалните криминални економски активности во секторот на црната економија, најчесто ста-

нува збор за, таканаречените, рационални економски дејности. Не станува збор ниту за штетни, ниту за бескорисни дејности, туку постојат причини за влегувањето во неформалниот сектор, односно бариерата на преминување во формалниот сектор (Матијевиќ 2009). Се смета дека за позитивните резултати може да се зборува само условно, бидејќи станува збор за краткорочно позитивно влијание, и тоа, главно, само за поединците.

Според Бејаковиќ, краткорочно, неофицијалната економија може да има голема позитивна и поттикнувачка улога во општествениот развој. Колку само станбени објекти се изградени „само со свој труд“ со помош на соседот, роднината, пријателот или, на крајот, со труд платен на црно. На тој начин се изградени многу објекти, кои со оглед на платежната способност на сопственикот сигурно не би биле изградени. Општествените трошоци за згрижување на таквите луѓе, најверојатно, би биле многу поголеми од даноците и придонесите што на тој начин не се платени, смета Бејаковиќ.

6. Неформалната економија во услови на економска криза

Иако претходните методолошки и теоретски објаснувања укажуваат на појава која е комплексна и тешко е да се оформат сознанијата за неа, според обемот на нејзиното изразување и влијание кое го има врз вкупните економски и социјални процеси во една држава не може да се запостави или да се изостави внима-

нието врз истата.

Неформалната економија е присутна во сите држави, како во економски развиените, така и во неразвиените. Поставеноста на системите кои влијаат врз појавата на неформалната економија, влијае врз различноста на опфатот, обемот и пристапот кон нејзиното третирање и насочување кон формалните текови на активност.

Иако развиените земји со појавата на рецесија имаат зголемување на обемот на непријавени трансакции, односно на неформални облици на економска активност, сепак, кај нив, помало е учеството на неформалната економија во формирањето на бруто домашниот производ. Така на пример, се проценува дека во СР Германија, обемот на сивата економија пред појавата на рецесијата од 2008 година се движи на ниво од 6 до 8% од БДП. Со рецесијата и кризата, односно со зголемувањето на стапката на невработени, обемот на неформалната, а пред сè на сивата економија, се зголемува на 18%. Овие податоци споредени со други држави од Европската унија покажуваат дека трендот на неформалниот сектор се зголемува заедно со растот на невработеноста, односно како одраз на кризните процеси кои влијаат врз неопходноста граѓаните да се снаоѓаат на секаков начин со цел да ги решат основните егзистенцијални потреби. Различен е спектарот на активности кои се изразуваат во голем број дејности и гранки, кои се атрактивни за неформалниот сектор. Списокот и можностите би бил долг, но факт е

дека ги има во оние области и гранки кои се достапни за трудоинтензивно ангажирање, каде не е потребен висок обем на капитал и каде што знаењето, искуството и вештините се исплаќаат заради пониските цени кои се нудат на пазарот од неформалниот сектор во однос на формалниот.

Покрај развиените и средно развиените земји имаат, исто така, изразени појави на неформалниот сектор кој на европско ниво се движи околу 12-16%, односно просечната вредност на соодносот меѓу неофицијалната економија и БДП за Европската унија е 16%. Има појави кои укажуваат на големо влијание на сивата економија во БДП и во европски рамки. Така, според обемот на сивата економија се истакнува Италија, со 22%, Португалија и Шпанија со по 19,5% од БДП, итн. На сивата економија во Грција годишно отпаѓаат по околу 65 милијарди евра, што претставува 25% од грчкиот бруто домашен производ според „То Вима“, повикувајќи се на извештај на Организацијата за економска соработка и развој. Овие показатели претставуваат сериозен удар за постојните даночни и контролни механизми на споменатите држави.

Покрај тоа, една третина, или 33% од бруто домашниот производ на Романија потекнува од сивата економија, (извор „Адеварул“). Според друг извор Романија во 2008 година го зазеде петтото место според обемот на сивата економија во европски рамки, што ја наредува по Летонија, Бугарија, Естонија и Хрватска, се посочува во истражувањето на ме-

ѓународната консултантска фирма „АТ Kearnes“. Сивата економија најмногу се среќава во неофицијални плаќања за вложен труд во разни сектори и дејности. Факторите од кои зависи обемот на нелегалната економија се размерот на даночното оптоварување на осигурувањата и на акцизите.

Се проценува дека и други развиени и неразвиени земји, исто така, се соочуваат со изразено влијание на негативен импакт што го добиваат од глобалната рецесија. Кај нив тоа влијание се засилува со оглед на тоа што неформалниот сектор, или неформалната економија, има поголем процент на учество во економските активности. Дејности со најголем удел во сивата економија, вообичаено, се: угостителството, хотелите и рестораните, трговијата, преработувачката индустрија, како и градежништвото, занаетчиството и бизнисот со недвижности. Големи оази на сивата економија се и изнајмувањето станови, поголемиот дел од услугите, како што се: подучувањето, чистењето, разните видови сервиси, итн., а еден од највкоренетите форми е продажбата на домашни прехранбени производи (зелените пазари), продажбата на жива стока и непријавување на закланите животни и произведените месни производи.

Поради глобалната финансиска криза, во Источна Европа и Централна Азија до 2010 година би можеле да станат сиромашни уште 11 милиони лица, додека 23 милиони ќе дојдат

на „работ на сиромаштијата“, каде сега се наоѓаат околу 120 милиони жители на земјите од овие два региона³. Со ова би се довеле во прашање сите достигнувања на тие региони во последнава деценија, по претходните потреси, од кои најголем беше крахот во Русија во 1998 година. Напорите кои се направени тогаш овозможија „извлекување“ на повеќе од 50 милиони лица од сиромаштија.

Семејствата се погодени од слабеење на кредитните пазари, растечките цени и сè поголемата невработеност. Глобалната финансиска криза се заканува да го уназади значајниот напредок во зголемување на животниот стандард. Економиите во регионот на Европа и во Централна Азија се меѓу најтешко погодените од светските финансиски превирања, кои многу земји доведоа во длабока економска рецесија. Олеснетиот пристап до кредитите во текот на годините на економски просперитет им помогна на многу семејства, но и ги изложи на потенцијалните пазарни шокови. Во текот на претходните кризни периоди, семејствата можеа да се потпираат врз дополнително вработување, или работа во странство, но сегашната глобална криза, практично, оневозможува излез од тешката ситуација на таков начин и останува само влезот во неформалната економија, во сивите зони кои можат да помогнат семејствата да ја преживеат кризата.

За да им се олесни на сиромашните, неопходно е владите на земјите од

³ Извештај на Светска банка, ноември 2009 година

засегнатите региони да ги зајакнат социјалните програми за заштита на населението и покрај намалувањата на државните буџети. Владите треба да се фокусираат на мудро трошење на своите финансиски средства за заштита на сиромашните и треба да се спротивстават на притисоците за откажување од социјалните програми, кои сега се попотребни од било кога досега.

7. Влијание на кризата врз формалната и неформалната економија

Врз основа на аналитички проценки и споредби се согледува дека влијанието на економската криза во разни средини се разликува, што зависи од нивото на развиеност, влијанието на длабочината на кризата и мерките кои се преземаат за справување со истата.

Што се однесува до влијанието на кризата врз неформалната економија, се согледува дека кризата влијае на еднаков начин на кој ја афектира и формалната економија. Исто како формалните фирми, така и неформалните се соочуваат со намалување на побарувачката за нивните производи, пад на цените на производите и услугите и флукуации во плаќањата и размената, што е последица од рецесивните движења. Вработените во неформалниот сектор ги губат работните места на еднаков начин како и оние во формалниот сектор. Сепак, во услови на криза, меѓу првите кои ги губат работните места се неформално вработените, како и вработените на црно, со оглед

дека нивото на нивната сигурност е мошне ниско, а немаат синдикални и социјални гаранции.

Ваквите појави дејствуваат врз создавањето на сè поголем број невработени кои по силата на екстерните влијанија и неможност да се дојде до ново работно место, се ориентираат во зоната на неформалната економија. Се зголемуваат разните појави кои би формирале долг список на нерегистрирани или недозволен активности што се случуваат во услови на криза. Расте сивата економија, црната економија, преку сè поголем обем на криминални дејства кои во мал процент се регистрираат од надлежните органи на прогонот. Рецесијата предизвикува репресија, а репресијата само ги потиснува боите на економијата: од бела, или легална, преминува во неформална, со нејзините карактерни бои, во сива, а потоа и во црна економија.

Од друга страна, државите не воведуваат дополнителни антикризни мерки од социјална провиниенција поради исцрпените буџетски можности. Заради тоа, учеството на работната сила во секторот неформална економија, во услови на криза се зголемува. Различни потврди за ова се среќаваат во повеќе анализи и истражувања скоро публикувани. Корелативната врска на оваа појава се потенцира во земји со висок степен на сиромаштија, како и во земји каде што дневната потрошувачката се движи од 1-2 долари дневно, по жител.

Непријавено, нерегистрирано, неформално, нелегално. Сето ова

воопшто не му пречи на бизнисот во рецесија. Доколку во приказната се приклучи и зголемувањето на даноците, трошоците за социјални давачки или за санирање на банките и компаниите погодени од кризата, како што неодамна се случи во одделни држави во Европа, нема причина сите овие облици да влијаат неформалната економија да зајакне.

Како што се менува динамиката и трендот на конјунктура или рецесија, така и неформалната економија, или најчесто сивата економија, станува неопходност за дејствување на сè поголем број бизнисмени и граѓани, а доколку трендот во економијата не се промени, тој може и да се засилува. Неформалната економија негативно влијае врз официјалната економија и јавните финансии, намалувајќи го официјалното производство, вработеноста, сметководствените приходи. Но, од друга страна, на некои тоа им е единствен начин за обезбедување егзистенција, или подобар стандард, па како што опаѓаат стандардот и куповната моќ под товарот на даноците и рецесијата, неслужбените канали за промет на производи и услуги стануваат сè попрометни.

Како поткрепа на ова се и резултатите од истражувањата на агенцијата „Хендал“ од 2009 година, според која, секој четврти претприемач во Хрватска призна дека барем понекогаш навлегува во областа на сивата економија. Исто така, дури 40% од испитаниците сметаат дека има повеќе сива економија во услови на криза. Истражувањето покажало дека, речиси, секој втор претприемач

во својот бизнис ја чувствува сивата економија како конкуренција. Бизнисмените укажуваат дека неформалната економија за нив е нелојална конкуренција од која многу губат и ако продолжи истовременото влијание врз кризата и на сивата економија, тие нема да можат уредно да плаќаат даноци, додека вработувањето на црно, недавањето сметки и слично, со кризата се зголемува.

Според согледувањата во ЕУ, се очекува поради кризата, помалиот број работни места, а во комбинација со големи даноци и социјални давачки, значително да се заголеми работењето на црно. Според некои процени, во развиените држави порастот на сивата економија во време на криза би можел да се зголеми од 0,4%, до 0,9% од БДП. Доколку ги земеме предвид макроекономските и другите показатели, порастот на неформалната економија во државите од Средна и Југоисточна Европа би можел само да биде поголем.

8. Невработеноста и неформалната економија во Република Македонија

Според податоците на Државниот завод за статистика, во II квартал од 2009 година активното население во Република Македонија брои 933.878 лица, од кои вработени се 636.156 лица, или 68.1%, а 297.722 лица, или 31.9% се невработени. Бројот на вработените лица во II квартал од 2009 година, во споредба со истиот период од минатата година, е зголемен за 4.8%.

Во однос на истиот период од 2008

година, бројот на невработените лица бележи намалување за 4.1%. Стапката на активност во овој период е 57.0, стапката на вработеност 38.8, додека стапката на невработеност изнесува 31.9.

Иако во услови на криза во повеќе земји се случува раст на невработеноста, во Република Македонија се случуваат два одделни процеса. Од една страна падот на индустриското производство доведе и до пад на растот на БДП, со што државата влезе во зоната на рецесија. Но, во исто време, се јавува раст на вработеноста и пад на стапката на невработеност. Овие појави бараат поширока елаборација и анализа која го надминува доменот на трудот. Но, само како укажување дека промените во евиденциите кои се случуваа заради измени на прописи од доменот на социјалната сигурност, веројатно имаат одраз и врз ваквите движења. Но, во секој случај, во Република Македонија проценките укажуваат дека учеството на неформалната економија во бруто домашниот производ се движи на ниво од 40-45%, што е доста високо. Високата стапка на невработеност, која во подолг временски период се одржува на ниво од 32-35%, е основниот показател дека неминовно ќе биде постоењето на неформалната економија како единствен социјален канал за прераспределба на приходите во државата. Барањето егзистенција во услови на смалени работни можности и ангажирања, при смалена побарувачка, и во услови на криза, односно со намалени стапки на раст на

БДП, не се создаваат можности за поголемо претприемничко и легално ангажирање. Иако се прават напори за поттикнување на самовработувањето и претпримништвото, на малите бизниси и на занаетчиството, сè уште не се појавува динамичен раст кој доведува до економски и социјален развој, до отворање нови работни места, со што се намалува интересот за неформалниот сектор. Останува обврската на системот да влијае со разни мерки на неформалната економија ќе ја трансформира во формална, а со тоа се отстрануваат проблеми од типот на невработеност, корупција, нефункционирање на правната држава, на судскиот систем и на контролните и инспекциските органи.

Во Република Македонија, според оценките на Центарот за економски анализи, сивата економија само од занаетчискиот сектор опфаќа 5% од годишниот БДП, што значи дека годишно за услуги во тој сектор се трошатоколу 20 милијарди денари без да бидат официјално евидентирани со издадени фискални сметки, или фактури. Според истражувањето на овој Центар, спроведено во 10 градови, во 2009 година, (при што домаќинствата се анкетирани колку трошат годишно за производи и услуги за кои не добиваат фискални сметки, или фактури), просечната годишна потрошувачка за производи и услуги во занаетчискиот сектор за кои анкетираниите домаќинства не добиле фискални сметки изнесува 88.584 денари, или 22,5% од семејниот годишен приход се „губи“ во сивата економија. Според ова

истражување граѓаните најмногу трошат за услуги без фискални сметки на зелените пазари за купување овошје и зеленчук. Активностите од сивата економија се длабоко навлезени во секојдневниот живот и работа на граѓаните и таа треба да се интегрира во официјалната економија со долгорочна стратегија, а не со индивидуални мерки. На лицата кои се занимаваат со сива економија треба да им се обезбедат придобивки за да работат во официјалната економија, треба да им се дадат можности за регистрирање на активностите, со плаќање одредени минимални даноци, или паушали.

9. Решавање на неформалната економија

Економистите, обично, се согласуваат дека решението на проблемот на неформалната економија, а особено на сивата економија, не лежи во обидот за ефикасно санкционирање, туку во промената на целокупната економска политика. На постоењето на сивата економија многу недоволно влијае тоа што сè уште не е остварено интензивно секторски институционално реструктурирање, сè уште е големо влијанието на државата врз економијата, поради големите издвојувања за пензии и здравствено осигурување, многу е оптоварена, пред сè со придонесите, но и со даноците. Кризата ја зголеми државната интервенција и потребата од државно регулирање на пазарните односи со цел да се спасува пазарниот модел на работење. Распространетоста на сивата

економија со тоа станува одговорност на државата, но и на нејзините граѓани и фирми, кои во услови на криза стануваат посиромашни и бараат било каков излез.

Одлуката за влегување во неофицијалната економија во време на нестабилност, криза или рецесија, се донесува лесно, но за одлуката за излегување и преминување во формалната економија потребно е многу повеќе, низа позитивни реформи и релативно долг период. Со доследно намалување на јавните расходи и зголемувањето на транспарентноста при одлучувањето може многу да се стори за расположението на граѓаните да плаќаат данок, а понатамошниот развој на работното законодавство, во кое ќе постои можност за нефлексибилни форми на вработување (работа пократка од вообичаеното, 4-часовна работа, и слично), може да ја намали потребата за работење на црно. Во актуелната ситуација, во услови на криза и осцилаторни рецесиони промени со нестабилни финансиски текови, натамошната експанзија на неформалната економија е извесна, но не и посакувана состојба. Неопходно е државата да го преземе делот и функциите што историски ѝ припаѓаат, да го уреди системот преку зајакнување на правниот систем и јавната управа, обезбедување на флексибилност на пазарот на трудот, намалувањето на даноците и влијанието на државата во економијата, како и постепеност во мерките на трансформација на неформалната, во формална економија.

Ефектот на кризата влијае и врз социјалниот дијалог со оглед дека неформалниот сектор не е присутен во обликувањето на правата и политиките од работно-правната сфера меѓу работодачите, синдикатот и владата. Но, во иднина, кризата и присуството на неформалниот сектор сигурно ќе влијае врз ваквиот дијалог, со оглед дека не се преземени мерки за неговото трансформирање во формален сектор, а рефлексите врз конкурентска основа влијаат врз притисокот на намалување на вредноста на трудот. Неповолното влијание на неформалниот сектор врз пазарот на труд кој кореспондира со формалниот сектор им ги намалува шансите за подобра позиција на работниците во бизнис дијалогот и во дефинирањето на плати и права на работниците од легален работен однос.

Обликувањето на нови модели на работа, на нови видови работи што се создаваат како резултат на информатиката и глобалните комуникации и електронски трансакции, ги определуваат насоките на идното работење и во формалната, но и во неформалната економија. Во услови

на криза, неформалната економија исфрли на површина нови видови ангажмани, се формира нов пазар за претприемничко ангажирање, покрај традиционалните и во виртуелните бизниси, како и за давање разни видови услуги за кои не се потребни посебни услови (доволно е да се има солиден компјутер и брз интернет и со добра идеја, бизнисот почнува). Често работниците во тие нови видови бизниси не се видливи, не се согледуваат, а во урбани и индустриски агломерации тешко и се проценуваат и се претпоставува нивното постоење. Значењето, пред сè, е во квантумот на знаење кое пазарно се верифицира во електронските бизниси. Приходите од оваа економија, исто така, се виртуелни и не се регистрираат во готови пари, со што уште повеќе се губи можноста за согледување на овој неформален сегмент на дејствување. Останува обврската системот да се приспособува кон промените и да ги формализира односите и да мотивира за легалност, со што се влијае врз вкупните односи и особено врз социјалната сфера на живеење.

Литература

- Becker, Flodman Kristina (2004), Fact finding study, *The informal Economy*, SIDA.
- Државен завод за статистика, *Македонија во бројки*, 2008.
- Кандиќјан, В. (2005), *Готовите пари во оптек и сивата економија*, НБРМ, Скопје
- Неновски, Томе (2008), *Економско разведрување*, НАМ Прес - Скопје.
- Николовски, Димитар (2007), *Модел на одржлива стапка на невработеност за земјите во транзиција, со осврт на Република Македонија*, НБРМ
- Manali Shah, (2009) *The informal economy*, Self-Employed Women's Association, India
- Рибарова, Е. (2009) *Social dialog in the period of crisis*, Institute for Social and Trade Union Research (ISTUR), Sofia, Bulgaria

Prof. Dr. Jovan Pejkovski
Institute for Social Work and Social Policy
Faculty of Philosophy, Skopje

Economic Crisis and its Impact on the Informal Economy

Summary

The current economic crises created numbers of changes in the processes of working and leaving. Beside the legal economic transaction and businesses new forms of dynamic activities which belong to the informal economy were erased. The presence of informal economy and its impact are well known but in the period of crisis these influences are increasing. That is the base for highlighting the impact of the economic crisis on the new forms of informal economy, especially among the social categories of citizens which are unemployed or in condition of risks, or belong in to the groups for which the society have obligation to take care.

Starting from the findings that are present in the broader framework in this article is presented the bases that generated informal economy and also the different categories of people which created their existence in this sphere. The role of the system in producing the possibilities for informal economy is presented. Also the measures that should be taken for transferring the informal in to the formal economy are explained.

д-р Маја Геровска Митев,
Институт за социјална работа и социјална политика
Филозофски факултет, Скопје

СОЦИЈАЛНА ДИМЕНЗИЈА НА ЕКОНОМСКАТА КРИЗА: ПЕРЦЕПЦИИ НА ГРАЃАНИТЕ

РЕЗИМЕ

Написот се фокусира на ставовите на граѓаните, но, исто така, и на нивниот статус и пристапот на пазарот на трудот, социјалната заштита, образованието и здравството во текот на изминатите 12 месеци (вклучувајќи го периодот до септември 2009 година). Резултатите анализирани во рамките на оваа статија, се земени од квантитативната анкета реализирана од страна на агенцијата за истражување на мислењето „Рејтинг“, во периодот од 5 до 15 септември 2009 година. Анкетата, врз основа на стандардизираниот прашалник, вклучи 1.068 домаќинства врз основа на репрезентативен примерок од целокупното население во Македонија. Врз основа на квантитативната анализа, статијата покажува дека учеството на пазарот на трудот, кое веќе беше многу ниско пред кризата, уште повеќе се намали во текот на последните 12 месеци. Резултатите од студијата покажуваат дека 19% од испитаниците ја изгубиле својата работа во 2009 година. Перцепциите на граѓаните за социјалната заштита (социјална помош и пензии) покажуваат дека 70% од сите испитаници очекуваат дека ќе има негативно влијание од кризата. Статијата истакнува низок степен на користење социјалната помош (7% во 2009), како и низок степен на склоност кон социјална помош, како стратегија за справување во време на кризата. Влијанието на кризата врз образованието, како што е наведено од страна на мнозинството испитаници, кои

се, или кои имаат член кој посетува образование, придонесе кон зголемувањето на трошоците на домаќинствата за образование во изминатата година. Слично на тоа, посетувањето на училиште, исто така, е погодено, како резултат на скапото образование воопшто, како поради патните, така и од материјалните трошоци за учењето. Конечно, студијата покажува дека пристапот до здравствената заштита и осигурувањето не е универзален. Покрај тоа, мнозинството од испитаниците не е задоволно со здравственото обезбедување и укажува дека неформалните плаќања се единственото средство за квалитетна здравствена заштита.

Севкупната анализа во рамките на статијата ги покажува категориите чиј животен стандард и пристапот до основните социјални услуги се најмногу погодени со економската криза. Овие информации можат да служат како значаен показател во однос на повеќе насочена социјална политика, во периодот на економската криза.

Вовед:

Иако глобалните финансиски институции го означуваат крајот на финансиската криза во 2010 година, нејзините ефекти сè уште се очигледни. Економскиот пад предизвикан од финансиската криза од 2008/09 година има видливи последици врз индивидуалната благосостојбата на граѓаните, но, исто така, претставува предизвик за постојните јавни мерки за поддршка и нивната ефективност. Според тоа, од особен интерес за оваа статија се перцепциите на граѓаните за социјалната димензија на кризата. За таа цел, анализата ќе се фокусира на ставовите на граѓаните, но, исто

така, и на нивниот статус и пристап на пазарот на труд, социјалната заштита, образованието и здравството во текот на изминатите 12 месеци (вклучувајќи го периодот до септември 2009 година).⁴ Резултатите, анализирани во рамките на оваа статија, се земени од квантитативната анкета реализирана од страна на агенцијата за истражување на мислењето „Рејтинг“ во периодот од 5-15 септември 2009 година. Анкетата, врз основа на стандардизираниот прашалник, вклучи 1.068 домаќинства, врз основа на репрезентативен примерок од целокупното население во Македонија.

⁴ Оваа статија е дел од студијата водена во рамките на проект на Фондацијата „Фридрих Еберт“, наречен: „Влијанието на финансиската криза врз македонските домаќинства и поединци“. Проектот беше реализиран од страна на агенцијата РЕЈТИНГ, а тимот вклучуваше: стручно лице за истражување на јавното мислење (Никола Спасов), стручно лице за економските движења и политики во Македонија (м-р Никола Поповски), стручно лице за политичкиот систем и политичките партии (проф. д-р Ѓорѓи Спасов) и стручно лице за социјалната политика (д-р Маја Геровска Митев).

Пазарот на трудот

Дури и пред сегашната економска криза, условите на македонскиот пазар на труд беа тешки. Официјалната статистика покажува дека во последните месеци на 2008 година и првата половина на 2009 година, имаше тренд на намалување на стапката на невработеност, стапката на регистрирани невработени лица, како и зголемување на бројот на корисниците на помош заради невработеност.

Според податоците на Државниот завод за статистика, стапката на невработеност во 2008 година изнесуваше 33,8%. Според Агенцијата за вработување, првиот запис на невработеност забележително се зголеми во ноември 2008 година. Постојаното зголемување на бројот на невработени лица продолжува од јануари, до март 2009 година, кога достигна 351.278 невработени (март). Споредбата на стапката на невработеноста во земјата, меѓу првиот квартал од 2009 година (32,7%) и 2001/2002 години, кога земјата, исто така, беше соочена со внатрешни (етнички) кризи, покажува дека сегашниот број невработени е повисок од оној во 2001 и 2002 година (кога стапката на невработеност изнесуваше 29,5%, за 2001 и 31,7%, за 2002). Според етничката припадност на регистрираните невработени лица, може да се забележи дека во периодот јануари - април 2009 година, порастот на невработеноста е најмногу евидентен меѓу етничката група на Бошњациите (9,09%), како и меѓу Албанците (1,85%). Образовниот статус на регистрираните невработени лица, покажува дека порастот на

невработените од јануари, до април 2009 година беше најмногу забележлива кај: оние без образование, оние со 3 годишно средно образование, а, исто така, и меѓу оние кои се невработени со високо образование. Возраста на регистрираните невработени лица покажува дека порастот на невработеноста најмногу доаѓа до израз кај постарите работници, т.е. кај оние кои се во старосната група над 60 години (пораст од 4,19% во април, во споредба со јануари 2009 година), како и меѓу оние од возрасната група од 55, до 59 (со растот на невработеноста од 1,56% во истиот период). Бројот на примателите на помош заради невработеност се зголеми во декември 2008 година за 300 луѓе, во споредба со претходниот месец, што вкупно изнесува 23.565 корисници на помош за невработеност. Најголем дел од корисниците се луѓе кои ги загубија своите работни места поради технолошки вишок.

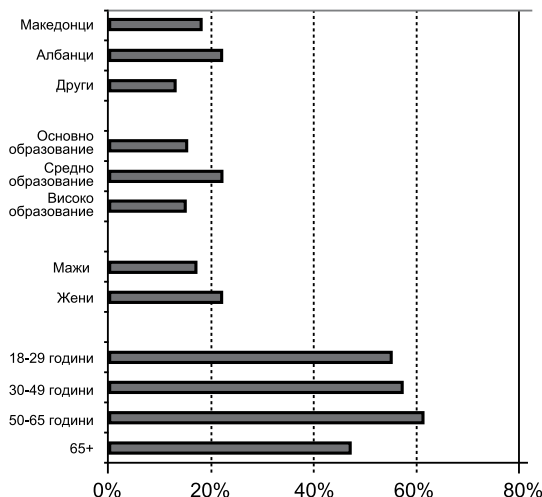
Резултатите од првичното истражување преземено за целите на оваа студија, покажуваат загрижувачки трендови. Репрезентативното истражување вклучи 1.038 испитаници, од кои во 2009 година, 48% не беа вклучени во пазарот на работна сила (односно: невработени, пензионери, студенти или домаќинки). Состојбата на невработеност во домаќинствата на испитаниците е уште потешка, бидејќи 66,7% од нив живеат во домаќинства каде што има најмалку еден невработен. Од овој број, 3,9% од испитаниците живеат во семејство каде што сите членови се невработени.

Економската криза придонесе кон

губењето работа (во последните 12 месеци) за 19% од испитаниците, меѓу кои мнозинството се луѓе од етничко албанско потекло. Бројот на изгубени работни места кој преовладува во западниот регион на Македонија, ги вклучува, претежно, оние со средно

образование, како и домаќинствата со месечни примања до 10.000 денари (164 евра). Од сите испитаници, 57% одговориле дека знаат барем еден кој ја изгубил својата работа како резултат на економската криза.

Графикон 1. Профил на лица кои ја изгубиле работата во текот на економската криза

Забелешка: Горниот графикон ги дава резултатите само за оние испитаници кои ја изгубиле работата во изминатите 12 месеци. На пример, 18% од етничките Македонци ја изгубиле работата (додека 82% не ја изгубиле).

Очигледно е дека оние со статус на пониско образование, постарите работници (50 до 65 години), како и жените, најмногу настрадале за време на економската криза во Македонија. Ова не е изненадување, бидејќи кризата најмногу се почувствува во индустриите, каде што поголем дел од луѓето беа со понизок степен на образование, во индустриите, каде што се вработени големи групи жени (т.е. текстилот) а, исто така, преовладува бројот на постарите работници (рударство и метална индустрија). Повисокиот процент на изгубените работни места кај Албанците, во споредба со другите етнички групи, може да се толкува како резултат на зголемениот

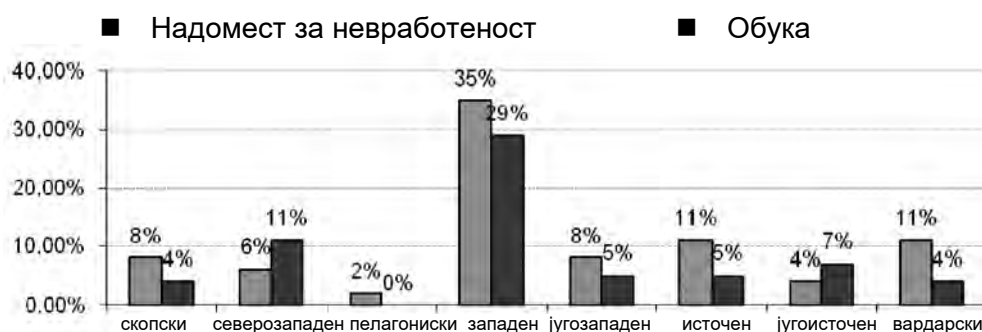
број на повратниците од странство, кои ги изгубиле работните места како резултат на кризата додека работеле во повеќе развиени европски земји.

Безбедноста на граѓаните на пазарот на трудот за време на економската криза, исто така, е многу ниска. Меѓу оние испитаници, кои работеле за време на истражувањето (53%), мнозинството - 43%, не се чувствува сигурно дека лесно ќе најде работа од кој било вид, доколку би ја изгубиле својата сегашна работа. Поголем процент, 46%, не се чувствува сигурно дека лесно ќе најдат работа со еднакви плати и бенефиции. Перцепциите на граѓаните покажуваат дека најранливите групи во однос на економската криза се невработените

(62%), следени од страна на приватните сопственици (15%).

Резултатите од истражувањето, покрај другото, покажуваат дека значењето на заштитата за невработеноста во периодот на економската криза е големо, бидејќи 11% од испитаниците (од 19% кои ја изгубиле работата во текот на изминатите 12 месеци) се пријавиле за овој надомест. Од овој број, 3% се со одбиени апликации, а меѓу нив, преовладува бројот на оние со основно образование, според занимањето, главно се домаќинки, живеат во руралните места, потекнуваат од југоисточниот регион и припаѓаат на категоријата на домаќинства со месечни примања до 10.000 денари (164 евра). Оваа студија покажува загрижувачки сигнал во врска со недостигот на информации и знаење за правата на надоместоци и услуги кои се достапни од

центрите за вработување, бидејќи 7% од сите испитаници не биле свесни за можноста за користење на надоместок за невработеност, а нивниот социо-демографски профил е сличен како оној на испитаниците со одбиени апликации. Користењето на услугите за обука/ преквалификација во периодот на кризата е помало од побарувачката на надоместот за невработеност, бидејќи само 8% од испитаниците се пријавиле за оваа можност. Меѓу нив, мнозинството се од возрасната група од 30-49, имаат само основно образование, припаѓаат на албанското етничко потекло, живеат во руралните места и се наоѓаат во западниот регион на Македонија. Повторно, значителен број - 12%, не беа свесни за ова право, што укажува на поголемата потреба за унапредување на можностите за обука кои ги нудат центрите за вработување во земјата.

Графикон 2: Подносителите на барања за надомест за невработеност и услуги за обука за време на економската криза според регион

Забелешка: Горниот графикон ги дава резултатите само за оние испитаници кои поднеле барање, или користеле услуги за невработеност, или обука во изминатите 12 месеци. На пример: во западниот регион, 35% од испитаниците поднеле барање за надомест за невработеност (додека 65% не поднеле барање, или го користеле ова право од различни причини).

Резултатите во врска со заштитата од невработеност покажуваат дека паричните трансфери, или пасивните мерки за невработеноста се поважни и повеќе барани за време на економската криза, во споредба со активните мерки за вработување, како што се обуката и преквалификацијата (со исклучок на североисточниот регион). Важно е да се спомене дека во регионите каде овие надоместоци најмалку се барани (т.е. пелагонискиот), во исто време се региони со поголем број лица кои немаат знаење и информации во врска со ова право. Затоа, од особено значење е подобрување на јавната свест, особено за време на економска криза, во врска со

можностите кои се нудат преку осигурувањето и заштитата при невработеност, кои, во исто време, би можеле да претставуваат важен инструмент за подобрување на условите на пазарот на трудот.

Стратегиите на справување на луѓето во Македонија за време на економската криза вклучуваат барање на привремена работа - 38% од испитаниците, проследено со задолжување (пари) од роднини и пријатели - 16%. Потпирањето врз социјална помош, како стратегија на справување, е значајна само за 5% од испитаниците, што значи дека оваа придобивка и нејзиниот износ не е доволен за време на периодот на економската криза.

Графикон број 3: Стратегии за справување за време на економската криза, според етничка припадност

Забелешка: Претходниот графикон дава резултати според етничката припадност, групирани според секоја стратегија. На пример, кај Македонците, 40% бараат привремена работа, 37% немаат потреба за стратегија за справување, се позајмуваат 16%, 2% се потпираат врз социјалната помош, 2% врз нешто друго, и 3% одбија да одговорат = 100%.

Перцепциите за пазарот на трудот и учеството во економската криза покажува дека постои поголема потреба за подобрување на сегаш-

ните механизми за поддршка, како што е овозможувањето на пристап до сите групи кои немаат поддршка (односно, земјоделските работници,

како што се оние кои, главно, се во пелагонискиот регион), како и за поенергично унапредување на мерките за вработување (како активните, така и пасивните), така што луѓето ќе можат да ги ублажат негативните ефекти во текот на невработеноста. Покрај тоа, јавните мерките на пазарот на трудот во периодот на економска криза, исто така, треба да се фокусираат на обезбедувањето поголема мотивација за работа со скратено работно време, флексибилни работни односи кои може да претставуваат замена за изгубените работни места со полно работно време. Покрај тоа, за времетраењето на постојната поддршка од осигурување при невработеност треба да биде продолжена и, најверојатно, да овозможи повисоки износи на бенефиции (во текот на одреден временски период), така што да може да ги поддржи своите корисници во текот на намалена побарувачка на работна сила и намалени приходи во домаќинството.

Социјална заштита

Системот на социјална заштита во Македонија ги вклучува бенефициите и услугите врз основа на придонеси, како и оние финансирани врз основа на оданочување. За целите на оваа студија, ќе се фокусираме само на социјалната парична помош (даночно финансирана), и многу кратко, на пензиите (финансирани врз основа на придонеси).

Социјалната парична помош е на-

доместок од последна опција, што значи дека по користењето на сите други достапни ресурси од системот за социјална заштита, поединците можат да поднесат барање за ова право. Законот за социјална заштита (2009 година) истакнува дека социјалната парична помош имаат право да ја користат работоспособни лица и домаќинства кои не се финансиски обезбедени и кои не се во можност да се здобијат со финансиски средства за живот преку други правни акти.

Според официјалните податоци за домаќинствата кои примаат социјална парична помош, може да се види дека од 2005 година има намалување на домаќинствата кои ја добиваат оваа социјална парична помош. Меѓутоа, ова не може да се толкува како намалена потреба за социјална помош, туку, пред сè, како зголемување на крутоста во условените правила, како и позасилени процедури за проверка при доделувањето на помошта. И покрај намалувањето на домаќинствата кои примаат социјална парична помош, во декември 2008 година, имаше 53.105 домаќинства/семејства корисници на социјална парична помош, што изнесува 9,4% од сите домаќинства во државата.

Спецификите на корисниците на социјална парична помош укажуваат дека околу 97,2% од примателите се регистрирани како невработени. Ова е нето зголемување во споредба со 1998 година, кога само 77,5% беа регистрирани како невработени. Над една третина од главите на домаќинствата кои се

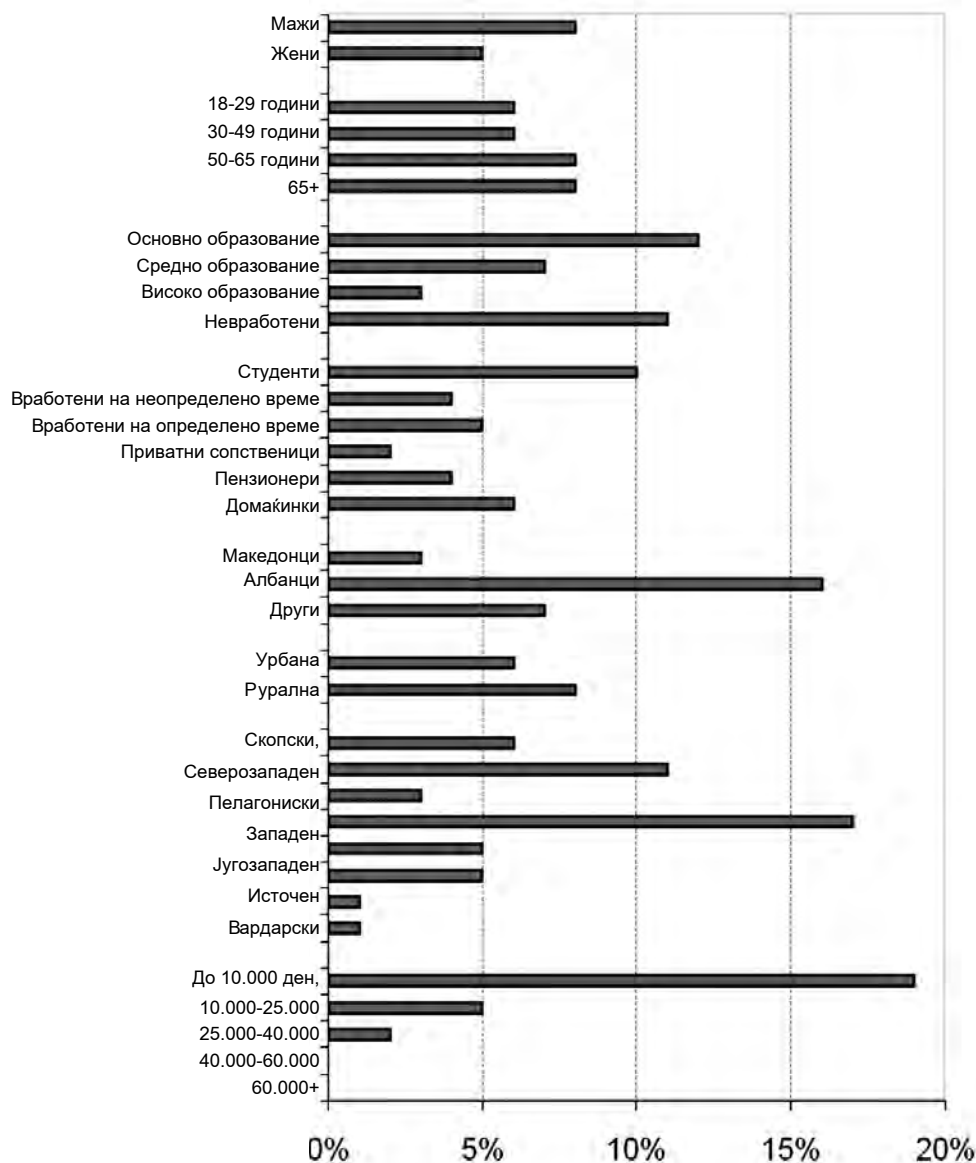
приматели на оваа корист се без квалификации, 23,6% имаат само основно образование и 16,1% имаат средно образование. Речиси 36% од корисниците го добиваат надоместот повеќе од шест години. Уделот на македонски корисници е во опаѓање во текот на изминатите десет години од 46,8%, во 1998 година, на 33,5%, во септември 2007 година, додека уделот на Албанците се зголемува од 25,4%, на 37%. Уделите на другите етнички групи не се значително изменети. Општини со најголем број корисници се: Тетово, Куманово, Прилеп и Скопје - Чаир (податоци од проектот на Светската банка, ССЗ проект, 2007 година).

Пензиските бенефиции во Македонија се дел од системот на придонеси за социјална заштита и тие се плаќаат преку првиот столб врз основа на системот тековно финансирање или дополнително можат да се платат преку вториот столб, односно целосно финансирани пензии преку индивидуална штедна сметка. Според статистичките податоци од Фондот за пензиско и инвалидско осигурување, во април 2009 година Фондот имаше 273.092 корисници на пензија. Износот на просечната пензија за сите три вида пензии (старосна, инвалидска и семејните пензии) е 9.862 денари (159 евра). Во 2008 година, мнозинството од оние кои примаат старосна и инвалидска пензија, или 64,8%, припаѓаат на

возрасната група од 60, до 75, а 1/3 од примателите живеат во Скопје. Споредбените статистички податоци за бројот на пензионери во земјата покажуваат дека постои постојан пораст на корисниците на пензија, почнувајќи од 166.224, во 1990 година, пораст на 241.221, во 2000 и 273.092, во април 2009 година (Борнарова, С. и Геровска - Митев, М., 2009 год.).

Нашите резултатите од истражувањето покажуваат дека од 1.038 испитаници, само 7% се приматели на социјална помош. Меѓу нив, преовладуваше бројот на машки, кои припаѓаат на возрасната група над 50 години, кои имаа само основно образование, мнозинството од нив се невработени, припаѓаат на албанската етничка заедница, живеат во руралните места, во западниот регион и припаѓаат на домаќинства со месечни примања до 10.000 денари (164 евра). Социодемографските карактеристики на нашите испитаници кои примаат социјална помош е еднаков како и профилот на примателите на социјална помош даден во официјалните статистички податоци. Во однос на висината на социјалната помош, 6% од испитаниците кои добиваат социјална помош наведоа дека ова е крајно низок надомест и не го задоволува нивниот основен животен стандард.

Графикон 4: Социо-демографски карактеристики на примателите на социјална помош во текот на економската криза

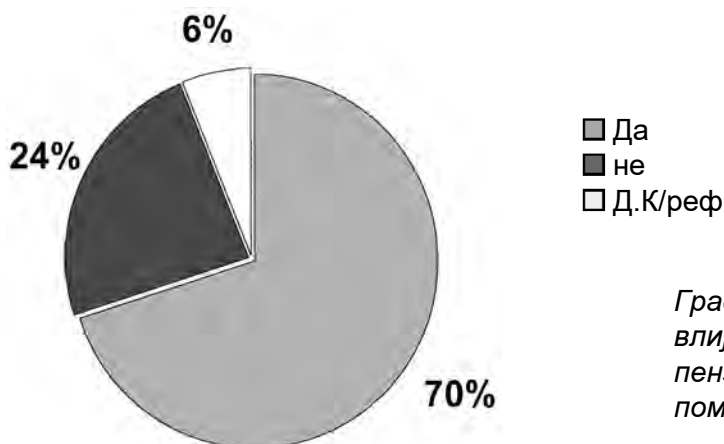
Забелешка: Горниот графикон ги дава резултатите само за оние испитаници кои користеле социјална помош во последните 12 месеци. На пример, меѓу машката популација, само 8% го користеле овој надомест, додека 82% не го користеле.

Според одговорот на 70%, или мнозинството од нашите испитаници, се согледува дека економската криза има негативно влијание и врз

социјалната помош и пензиите. Сличен, висок процент испитаници - 61%, сметаат дека во време на финансиската криза износот на со-

цијалната помош треба да се зголеми, додека 24% сметаат дека таа треба да остане иста. Мнозинството од оние кои веруваат дека социјалната помош треба да се зго-

леми, припаѓаат на возрасната група над 65, биле ангажирани со скратено работно време, главно се од албанско етничко потекло, а живеат во регионот на Западна Македонија.

Графикон 5: Негативно влијание на кризата врз пензиите и социјалната помош

Резултатите од нашата студија во поглед на користењето на социјалната заштита (на пример, социјална помош) за време на економската криза укажува дека не постои поголема побарувачка за овој надомест од вообичаеното. Таквиот тренд се јавува, најверојатно, заради нискиот износ на социјалната помош, кој не помага за покривање на основните потреби на ранливото население. Затоа, не е изненадување дека мнозинството од испитаниците веруваат дека во текот на економската криза овој надомест треба да биде зголемен. Сегашното зголемување на социјалната помош за време на периодите на криза, исто така, е дел од социјалниот пакет на ЕУ во однос на кризата, во која земјите-членки се охрабрани да го продолжат времетраењето и висината на надоместите за намалените приходи на ранливите групи. Конечно, социо-

демографските карактеристики на примателите на социјална помош за време на криза претставуваат значаен показател за тоа кон која од ранливите групи и од кое потекло (економско, социјално, етничко, географско) треба да се насочат услугите на социјалната помош во време на економски кризи.

Образование

Системот на формалното образование во Македонија е составен од: предучилишно воспитување, основно образование, средно образование и третостепеното - универзитетско образование. И покрај последните трендови на воведување задолжително средно образование, како и зголемување на високообразовни установи во целата земја (од кое ефектите, најверојатно, ќе се покажат на долгорочен рок), бројот

на образовните постигнувања сè уште е низок. Според податоците на Државниот завод за статистика, во 2008 година, образовната структура на населението покажува дека од вкупниот број лица на возраст од над 15 години, повеќе од половината, или 46,4%, се лица кои немаат никакво, или имаат ниско ниво на образование (неписмени, со нецелосно основно, или само со основно образование). Исто така, кај лицата со најниско образовно постигнување, постои највисока стапка на невработеност. Во 2008 година, кај оние без образование имаше стапка на невработеност од 53,2%, кај оние со незавршено основно и средно образование имаше помала стапка на невработеност, од 35,1%, додека кај оние со основно и средно образование стапката на невработеност изнесуваше 41,8%. Овие податоци говорат дека образовниот статус, исто така, е од големо значење за статусот на лицето на пазарот на трудот.

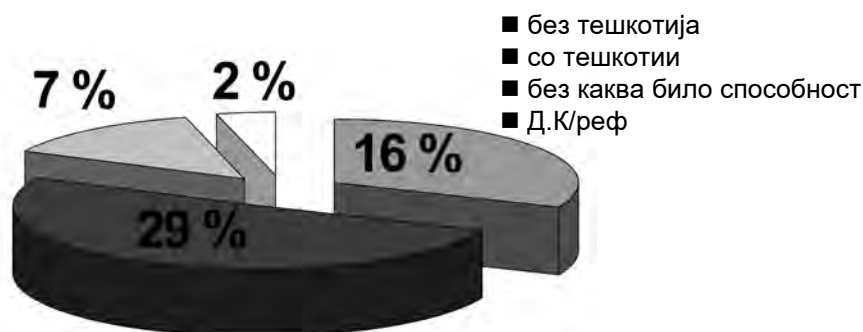
Според нашето истражување, во 2009 година, 27,2% од лицата се невработени. Според нивото на нивното образование, 56,9% од невработените лица во нашето истражување беа со средно образование, 25,9% се невработени, со основно образование, а 17,2% биле невработени, со висок степен на образование. Овие броеви се слични со официјалната статистика, според која невработените доаѓаат од групи со понизок статус на образование.

Перцепциите на граѓаните во однос на образованието покажуваат дека економската криза има значително влијание врз трошоците на домаќинствата за образование, посетата на училиштето, постигнувањето на повеќе нивоа на образование, како и воопшто, на намалувањето на владини инвестиции во образованието. Од вкупно 1.038 испитаници, 46% не беа вклучени во образованието (ниту членовите на нивните семејства). Оттука, анализата ќе се фокусира на перцепциите од преостанатите 54% од испитаниците. Меѓу оние кои учествуваат, или имаат член на семејството кој посетува одредено ниво на образование, 28%, или мнозинството кое преовладува, рекле дека трошоците за образованието во нивното домаќинство се зголемени во изминатата година, 19% одговориле дека останале исти, додека само 5% се изразиле дека нивните образовни трошоци се намалени. Ова го наметнува заклучокот дека и покрај интензивирањето на владините активности во врска со субвенционирањето на образовните трошоци во 2009 година (односно бесплатни учебници, превоз), сè уште семејствата во Македонија во текот на економската криза се соочуваат со тешкотии во однос на обезбедувањето на нивното образование. Меѓу оние 28%, чии трошоци за образование се зголемиле, повеќето се студенти, главно се од албанско етничко потекло, најмногу живеат во руралните места, во југозападниот регион. Посетата на училиштето, исто така,

се покажа како тешка во текот на минатата, или оваа година, за 28% од испитаниците, додека 25% не искусиле таков проблем. Главни причини за тешкотиите за посетување на образованието во текот на економската криза беа: скапото образование, воопшто - 19%, трошоците на материјалот за студирање - 7% и трошоци за патување - 2%. Еден загрижувачки аспект сигнализирани во ова истражување е намалениот капацитет, или тешкотиите во овозможувањето на продолжувањето на натамошното образование, или за оние кои веќе се во образованието. Значи, 29% велат дека тие ќе бидат соочени со финансиски тешкотии за да обезбедат натамошно образование за себе,

или за членовите на своето семејство, додека 7% рекоа дека тие нема да можат воопшто да го поддржат своето лично образование, или натамошното образование на член на домаќинството. Во оваа категорија (7%) спаѓаат, претежно, оние лица кои работат со скратено работно време, или домаќинките, но, исто така, и невработените, лица од албанската етничка припадност, лица кои живеат во северозападниот и западниот регион, како и оние со месечни примања до 10.000 денари.

Графикон 6: Финансиската способност на граѓаните за обезбедување натамошно образование за време на економската криза

Забелешка: Резултатите во овој графикон се само од 54% од испитаниците кои се во образованието

Конечно, во однос на влијанието на кризата врз владините инвестиции во образованието, 60% од сите испитаници (1.038), сметаат дека кризата ќе има негативно влијание врз владините инвестиции во образованието. Меѓу оние кои се плашат од ваквото намалување не постојат разлики според етничката

припадност, пол или регион на местото на живеење. Негативните перцепции за трошоците за образованието за време на криза значи дека владата треба да биде проактивна и транспарентна (конкретна) во спроведувањето на веќе промовираните образовни кампањи (како што се бесплатни

учебници и превоз), со цел да се подобри сигурноста на граѓаните во однос на нивното основно право на образование.

Здравство

Пристапот до здравствената заштита и здравственото осигурување во Македонија, согласно Уставот и законите, е еден од основните социјални права на граѓаните, што значи дека покриеноста на здравствениот систем треба да биде универзална. Сепак, некои проценки наведуваат дека околу 150.000 граѓани на Македонија, од една или од друга причина, не се покриени со здравствено осигурување. Претставниците на некои етнички заедници, како и други ранливи групи, се меѓу неосигурените. Со цел да обезбеди основни здравствени услуги за некои од ранливите групи, Владата преку посебна програма обезбедува средства од Буџетот за покривањенатрошоцитезоздравствената заштита на оваа група. Меѓутоа, во практиката, овие средства кои се обезбедени од страна на Владата не се доволни за исполнување на обврската (Доневска, Геровска, Ѓорѓев, Каловска 2007 год).

Резултатите од нашето истражување, исто така, укажуваат дека пристапот до здравственото осигурување не е универзален. Од сите испитаници, 9% воопшто немаат осигурување. Нивните економски и социо-демографски карактеристики укажуваат дека профилот на оние кои се исклучени од

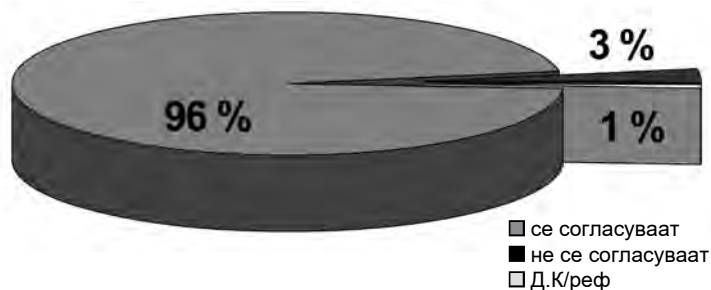
здравственото осигурување во Македонија е претежно составен од: оние со основно образование, невработените, како и оние со работа на определено време, оние кои потекнуваат од етничка припадност различна од македонската и албанската, живеат во руралните места, најчесто се наоѓаат во пелагонискиот регион и имаат месечни примања до 10.000 денари. Покрај тоа, од оние кои имаат здравствено осигурување, 11% имаат искусено нередовно плаќање на нивниот придонес за здравство, предизвикувајќи проблеми за нивниот редовен пристап до здравството. Перцепциите на граѓаните дадени во нашата анкета, сигнализираат дека преовладува мнозинството на граѓаните - 96%, кои поддржуваат бесплатно здравствено осигурување за сите граѓани на земјата. За жал, овие перцепции се далеку од сегашната реалност.

Одговорите на граѓаните во однос на користењето на, односно дали се задоволни од јавните здравствени установи, откриваат дека и покрај тоа што имаат здравствено осигурување, 58% ретко ги користат јавните здравствени установи, додека 6% воопшто не ги користат. Слично на тоа, 45% го изразија своето незадоволство од услугите во јавните здравствени установи, додека огромното мнозинство - 88%, веруваат дека без поткуп не можете да добиете добра и навремена услуга. Запрашани дали тие можат финансиски да си дозволат услуги на приватни здравствени институции, 51% се изјасниле дека не можат да

платат за сите услуги од приватните здравствени, а 37% велат дека во ретки прилики тие можат да си дозволат приватно здравствено осигурување. Мнозинството од испитаниците кои не можат да пристапат до приватниот здравствен систем заради финансиски причини, припаѓаат на категоријата лица на возраст над 50 години, имаат понизок образовен статус, според нивното занимање, главно, се домаќинки, пензионери или невработени, нивното етничко потекло е различно од македонското и албанското, претежно живеат во југоисточниот регион и имаат месечен приход на домаќинството до 10.000 денари. Овие резултати покажуваат многу

негативна слика за здравствениот систем во Македонија, според кој пристапот не е единствениот проблем, туку, исто така, неговиот квалитет и одговарањето на задачите. Користењето на приватната здравствена заштита сигнализира дека мнозинството лица, особено социјално ранливите групи, не можат да имаат корист од овој систем.

Графикон 7: Потребата за зголемена финансиска распределба на здравствената заштита за најранливите граѓани за време на економската криза.

Конечно, во однос на економската криза, перцепциите на поголемиот број граѓани ни кажуваат дека во изминатите 12 месеци условите во рамките на системот на здравствена заштита не се изменети (како што е истакнато од 52% од населението), додека 20% сметаат дека кризата придонесе за влошување на состојбата во системот на македонското здравство. Пристапот до здравствената заштита за оние кои се најранливи, во периодот на кризата

треба да биде субвенциониран од страна на Владата. Имено, 96% од испитаниците се изразиле дека во време на финансиска криза, државата мора да одвои повеќе пари наменети за здравствена грижа на ранливите групи граѓани. И покрај оваа универзална перцепција, не сме сведоци на било каква посебна владина мерка за здравството, како одговор на кризата. Дури и оние што се планирани и најавени, како што е програмата за условени

парични трансфери за социјална помош (Време, 2008 год.), чија цел е подобрување на имунизацијата, како и преднаталната здравствена заштита, говорат дека Владата ќе спроведе селективен пристап и ќе поддржи подобрена здравствена

заштита само за одредени групи население. Меѓутоа, доколку тоа не се направи во текот на оваа година, достапноста до здравствената заштита на оние кои најмногу им е потребна, нема да биде подобрена.

Заклучоци

Оваа статија покажа дека глобалната економска криза ја влоши состојбата на одредени групи во општеството во однос на нивниот пристап и учество во пазарот на трудот, социјалната заштита, образованието и здравството.

Учеството на пазарот на трудот, кое и пред кризата беше на многу ниско ниво, уште повеќе се намали во последните 12 месеци. Резултатите од студијата покажаа дека 19% од испитаниците ја изгубиле својата работа во 2009 година. Земајќи ја предвид веќе високата стапка на невработеност во државата (33,8% во 2008 година), придружена со новиот број невработени лица за време на кризата, се добива загрижувачка слика и за економијата и за општеството како целина, но, исто така, и за личните шанси и индивидуалната благосостојба на населението изложено на ризик. Профилот на лицата кои ја изгубиле работата укажува дека најранливата популација во време на кризата се: лицата со пониска образовна структура, жени, работници постари од 50 години, како и припадници на албанската етничка заедница. Евентуалното натамошно продолжување на економската криза може да предизвика поголема стапка на невработеност и натамошно влошување на животниот стандард на оние кои се најранливи. Студијата открива дека побарувачката за заштита заради невработеност за време

на кризата не се зголеми драстично (со повисока побарувачка за пасивни, отколку активни мерки). Ова може да се должи на построгите правила за осигурување при невработеност, како и заради неодржливоста на работните места обезбедени за време на програмите за обука. Меѓутоа, студијата, исто така, истакнува дека постојат региони во државата (т.е. пелагонискиот), со многу ниско, или без никакво барање за пристап кон активните мерки на пазарот на труд. Во време на економска криза, кога активните мерки треба да дејствуваат како основни инструменти за ублажување на негативните социјални влијанија, нискиот степен на употреба на овие мерки наметнуваат натамошно намалување на можностите на граѓаните за нивниот побрз влез на пазарот на трудот.

Перцепциите на граѓаните за социјалната заштита (социјална помош и пензии) покажаа дека 70% очекуваат дека кризата ќе има негативно влијание врз неа. Судејќи според недостатокот на преземени социјални мерки од страна на Владата за време на криза, овие перцепции, секако, се вистинити. Студијата открива низок степен на користење на социјалната помош (7% во 2009 година), како и низок степен на склоност кон социјална помош, како стратегија за снаоѓање за време на кризата. Овие резултати не се изненадувачки, имајќи го предвид нискиот износ на социјалната помош, како и построгиот пристап и условеност поврзани со нивната употреба. Како

што е правилно изразено од мнозинството испитаници -61%, за време на финансиската криза износот на социјалната помош треба да се зголеми со цел да служи како значаен ресурс за задоволување на на малената куповна моќ на своите корисници.

Влијанието на кризата врз образованието, како што е наведено од страна на мнозинството испитаници кои се, или кои имаат член во семејството кој посетува образование, придонесе кон зголемување на трошоците на домашинствата за образование во изминатата година. Слично на тоа, посетувањето училиште се покажа како тешко во текот на минатата, или на оваа година, за дел од населението, заради скапото образование, воопшто, трошоците на материјалите за студирање, како и трошоците за патување. За мнозинството од испитаниците најзагрижувачкиот аспект беше проблематичното продолжување кон натамошните нивоа на студии заради намалените финансиски можности. Ова сигнализира дека владините напори на сите нивоа на образование

се фокусира само на подолг рок и не ги ублажува сегашните негативни ефекти на кризата.

Конечно, студијата покажува дека пристапот до здравствената заштита и осигурувањето не е универзален. Покрај тоа, мнозинството кое преовладува не е задоволно со здравственото обезбедување и укажува дека неформалните плаќања се единственото средство за квалитетна здравствена заштита. За време на кризата, 96% од испитаниците се изразија дека државата треба да додели повеќе пари за здравствената грижа кои треба да се насочат кон ранливите групи граѓани.

Резултатите од студијата за социјалната димензија на економската криза треба да се земе како значаен показател за оценување на најранливата популација во земјата за време на економската криза, како и релевантен извор за тоа како да се подобрат одредени јавни мерки кои може да ублажат некои од негативните последици што произлегуваат од економската криза.

Користена литература:

Борнарова, С. и Геровска - Митев, М. (2009) *Социјалната исклученост, етнитетот и постарите луѓе во Македонија*, Скопје: Филозофски факултет и Ерсте Фондација

Доневска М., М. Геровска, Д. Ѓорѓев, Каловска Т. (2007), *Социјалната заштита и социјалната инклузија во поранешната југословенска Република Македонија*, Европска комисија.

Агенција за вработување (2009) „Годишен извештај“, www.zvrm.gov.mk

Закон за социјална заштита, *Службен весник*, бр 79, 2009 година.

Државен завод за статистика (2009) *Истражување за работната сила*, www.stat.gov.mk

Verme, P. (2008) „*A Proposal for a Reform of the Social Assistance System and for the introduction of Conditional Cash Transfers in the Republic of Macedonia*“ („Предлог за реформа на системот за социјална помош и за воведување систем за условени парични трансфери во Република Македонија“), [www.personalweb.unito.it / paolo.verme](http://www.personalweb.unito.it/paolo.verme)

Светска банка (2008) *ССЗ - „Review of the Social Protection System in the Republic of Macedonia“* („Ревизија на системот на социјална заштита во

Dr. Maja Gerovska Mitev
Institute for Social Work and Social Policy
Faculty of Philosophy, Skopje

SOCIAL DIMENSION OF THE ECONOMIC CRISES: CITIZEN'S PERCEPTIONS

SUMMARY

The article focuses on citizen's attitudes but also on their actual status and access in the labour market, social protection, education and health during the past 12 months (involving the time period up to September 2009). The results analyzed within this article are taken from the quantitative survey realized by the opinion research agency 'Rating' in the period between 5-15 September 2009. The survey, based on the standardized questionnaire, included 1068 households on representative sample of the population in Macedonia. On the basis of the quantitative analysis the article shows that the labour market participation, which was already very low before the crises, decreased even more in the last 12 months. Study results show that 19% of the respondents have lost their job in 2009. Citizens perceptions on social protection (social assistance and pensions) show that 70% of all respondents expect that it will be negatively influenced by the crises. The article indicates a low use of social assistance (7% in 2009), as well as low inclination towards social assistance as a coping strategy during the crises. The impact of crises on education, as indicated by the majority of respondents who are or have a member attending education, has contributed towards increase of household costs for education in this on in the past year. Similarly, school attendance was also affected, due to expensive education in general, as well as due to travelling and study material costs. Finally, the study shows that the access to health care and insurance is not universal. In addition, prevailing majority are not satisfied with the health provision and imply that the informal payments are the only mean to a quality health care.

Проф. д-р Осман КАДРИУ

Професор на ФОН Универзитетот во Скопје

ПОЛИТИКАТА НА ВРАБОТУВАЊЕ И ЕКОНОМСКАТА КРИЗА

Резиме

Како што може да се забележи од самиот наслов на темата, освртот има за цел да се даде еден приказ на уставните решенија и политиката на вработување во Република Македонија. Со оглед на тоа што просторот кој е определен за овој труд е ограничен, а прашањето кое се елаборира е значајно и деликатно, се настојува да се подвлечат поважните моменти и клучните зборови. Во таа насока, во трудот се прави обид научно да се објасни институцијата вработување и вработеност. Овие се две важни институции кои се во директна врска со правото на вработување, како тема која се елаборира. Овие институции се објаснуваат од аспект на правните теории во науката на трудовото право и во науката на социјалното право.

Од аспект на правната регулатива, прашањето се расветлува на повеќе нивоа, и тоа: **прво**, на ниво на нашето национално право, поточно, правната регулатива на Република Македонија; и **второ**, на ниво на меѓународното право.

Од аспект и ниво на правната регулатива во нашата држава, клучно прашање претставува уставно-правната регулатива, односно решенијата што ги содржи нашиот Устав. Ова дотолку повеќе што и во Уставот на Република Македонија правото на работа, правото на слободен избор на работа и другите прашања поврзани со ова право, претставуваат уставна гаранција. Нашиот Устав во целост ги уредува правата и слободите на граѓаните во нашата Република. Покрај Уставот, во трудот се подвлечени аспектите кои се однесуваат на законското уредување на правото на вработување,

како и значењето на колективните договори кои претставуваат специфичен извор на оваа област.

Од аспект на меѓународното право, во трудот се потенцирани на соодветно ниво аспектите на позначајните акти кои се донесени на ниво на меѓународната заедница, како што се актите на: Меѓународната организација на трудот, Универзалната декларација на ООН, и други меѓународни акти. На ниво на регионална заедница, накратко се подвлечени поважните решенија што ги содржат Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи и Европската социјална повелба.

Вториот сегмент се однесува на самото вработување и политиката на вработувањето. Освртот има за цел, и во освртот се подвлекува, дека во однос на поголемо вработување, во Република Македонија треба да се предвидат и преземат комплекс на мерки и средства од страна на државата и нејзините органи. Од комплексот на мерки и средства, во освртот се задржуваме на две, според нашето мислење, важни активности и мерки. Поточно, се задржуваме на развојот на земјоделството и странските инвестиции во нашата земја.

За земјоделството сметаме, што е ноторно, дека истото претставува значајна гранка на стопанството. Оваа дејност, со сите нејзини гранки и подгранки, ќе има влијание во ангажирањето на соодветни кадри и пополнување на новоотворените работни места. Оваа дејност ќе се развива со отворање мали и средни претпријатија. Со развитокот на земјоделството ќе се поврати и изгубената доверба кон оваа дејност. Ова од причини што во одделни фази на развитокот на нашето општество се формира уверувањето дека земјоделството нема перспектива, нема иднина. Тоа придонесе да имаме голема миграција село-град и напуштање на населените места надвор од градовите.

Клучна активност за развојот на стопанството, а со тоа и самото вработување, претставуваат странските инвестиции. Со странските инвестиции се поттикнува економскиот развој на Република Македонија. Преку нив се врши ажурирање и примена на најдобрите практики и стратегии. Во рамките на стратегијата на странските инвестиции се обезбедува и нето економската добивка за Република Македонија. Од друга страна, се обезбедуваат и услуги на самите инвеститори. Странските инвеститори во нашата држава се стекнуваат со можности за користење на производите и услугите од македонските претпријатија. Преку вршењето на анализата на

условите за инвестирање ќе се предлагаат и соодветни измени и дополнувања на законската регулатива во насока на подобрување на климата за инвестирање.

Преку овие две клучни мерки сметаме дека ќе се придонесе во остварувањето и на политиката на вработување, како значјна задача и обврска на надлежните органи на Република Македонија.

Вовед

Времето во кое живееме е период низ кој поминува развојот на секоја земја. Проблемите поврзани со вработувањето, невработеноста и политиката за вработување, невработеноста и политиката за вработување која, несомнено, се спроведува, претставуваат еден сложен комплекс на прашања и проблеми. Прашањата и проблемите од оваа сфера на општествените односи се мошне чувствителни според својата природа, деликатни и сложени. Слободно можеме да констатираме уште на самиот почеток, дека проблемите околу невработеноста, посебно денес, заземаат сериозни и загрижувачки размери. Ова се забележува како на ниво на конкретни национални држави, исто така, и на ниво на региони, на европскиот континент, и на крајот, на ниво на целата меѓународна заедница. Впрочем, станува збор за светски проблем.

Со проблемот на невработеноста и политиката која се спроведува за сè поголемо вработување, се соочува и Република Македонија. Во таа смисла и насока, кај нас, и не само кај нас, се преземаат мерки и активности од различна природа, на повеќе нивоа. При сето тоа, се

предвидуваат и преземаат мерки за отворање работни места, се настојува да се создадат услови и капацитети со кои ќе се овозможи ангажирање на сè поголем број човечки и материјални ресурси. Во целокупниот комплекс на мерки и активности, Република Македонија преку нејзините надлежни органи, на прво место Владата и надлежните министерства, утврдува динамика на остварување на мерките и активностите, при што се утврдуваат и конкретни носители за нивното спроведување и оживотворување.

Меѓутоа, како што е познато, развојот на општествените односи во секоја земја зависи од повеќе фактори. Повеќе фактори, околности и состојби имаат влијание врз нивниот развој, нивното движење во една позитивна, афирмативна и прогресивна насока. Истото правило, *mutatis mutandis*, важи и за оној комплекс на општествените односи кои се однесуваат и се во непосредна врска со односите во сферата на вработувањето, невработеноста и соодветната политика која се спроведува.

Поаѓајќи од фактот дека невработеноста претставува светски про-

блем, мерките и конкретните активности од оваа сфера се преземаат како на ниво на секоја земја, од една страна, така и на ниво на меѓународна заедница, од друга страна. Подредени во конкретни и соодветни групи, сите мерки и активности се преземаат на нивоа, како што се: **прво**, научната мисла и развојот на научната мисла во оваа насока; **второ**, позитивно-правната регулатива, како на ниво на националните држави, така и на ниво на меѓународното право; **трето**, утврдување на конкретните фактори и околности, посебно од економската сфера на општествените односи, а сè со цел да се создадат поголеми можности и соодветни капацитети за вработување; **четврто**, доследно почитување и спроведување на прописите на соодветната земја, како и почитување на соодветните конвенции, резолуции, препораки и други меѓународни акти кои се донесени, и се донесуваат, и со чии одредби и решенија се уредуваат, утврдуваат, регулираат и

санкционираат односите од оваа сфера. Оваа последната нагласка, фактички, зборува и се однесува на почитувањето на законитоста во секоја сфера на општествените односи, и во рамките на тоа, се разбира, и во сферата на односите кои го тангираат комплексот на односите и состојбите на работните односи во целина. Со други зборови, без почитување и доследна примена на прописите, илузорно е да се зборува дека имаме соодветна и здрава политика за решавање на проблемите од сферата на невработеноста и дека ќе може со успех да ги спроведеме реформите во смисла и насока на реализација на мерките и средствата кои се насочени кон поголемо вработување и решавањето на проблемите кои се поврзани и кои произлегуваат од самата појава на невработеноста. За една целосна претстава за изнесените прашања, а во рамките на просторот кој е наменет за овој труд, во продолжение ќе се осврнеме накусо за истите.

1. Нучната мисла и појмовното одредување на невработеноста и политиката на вработување во нашата земја

Воконтекстна поставеното прашање, како прво и основно прашање се поставува односот на научната мисла кон проблемите на невработеноста. Како научната мисла, впрочем, гледа на овој проблем и што се изучува во рамките на тоа. Од научно-правните дисциплини, има повеќе гранки на правни дисциплини кои се занимаваат со проблемите на вработувањето, со проблемите на невработеноста и политиката во контекст на мерки и средства за нивно разрешување. За волја на вистината, со феноменот на невработеноста, вработувањето и сите прашања, теми и дилеми од оваа сфера на општествените односи, се занимаваат и други научни дисциплини, како што се: филозофијата, социологијата, економијата и други научни дисциплини, посебно оние општествените.

Во нашиот осврт ќе се задржиме посебно на правната научна мисла. Во рамките на правните науки, за темата која се проблематизира во овој осврт, трудовото право, од една страна, и социјалното право, од друга страна, се правни гранки кои посебно и на соодветен начин и обем ги изучуваат прашањата поврзани со истата.

Трудово-правната наука, како што е познато, за свој предмет ги има

работните односи. Нив ги изучува во една целина. Овие односи науката за трудовото право ги изучува на две нивоа, работните односи, како статичен дел, и работните односи во нивната динамика. Но, при ваквото појмовно одредување на науката на трудовото право, а имено, дека таа ги изучува работните односи, за појмовното одредување на невработеноста и политиката на вработување се поставуваат повеќе прашања. Прво и основно прашање кое се поставува е прашањето на нивното изучување во рамките на трудовото право. Имено, дали проблемите на невработеноста претставуваат материја на трудовото право како наука. На прв поглед и ако проблемот не се согледува и набљудува во неговата содржина и суштествено, одговорот би бил негативен. Одговорот е негативен при самиот факт дека науката на трудовото право ги изучува работните односи, дека таа ги студира, уредува и проучува нормите со кои се регулираат односите меѓу работодавачите и самите работници. Со други зборови, науката за трудовото право, ако површно се анализира неговата материја, не ги изучува прашањата и проблемите на невработените лица, на лицата кои бараат работа, како и прашањата поврзани со политиката на вработување.

Меѓутоа, денес, во науката на трудовото право има сосема оправдани размислувања,⁵ дека науката

⁵ За изложеното мислење, поопширно, проф. д-р Влајко Брајиќ, „Радно право“, Београд, 2001, стр. 141-142.

на трудовото право ги изучува и прашањата кои се однесуваат на невработеноста, политиката за вработување и сите проблеми кои претставуваат нивна материја. Ова нешто јасно може да се забележи, покрај другото, и од следниот аспект. Имено, за да можеме да зборуваме за работници, за вработеноста во државата, во секоја држава, кај нас во нашата Република, треба да имаме вработување. Според тоа, вработувањето и политиката на вработување претставуваат **претпоставка** за вработеноста. Вработувањето им претходи на работните односи кои настануваат од моментот кога едно лице, лице кое било без работа, се вработува и од тој момент настануваат и конкретни односи кои ги нарекуваме - **работни односи**, како суштествена материја која ја уредува и изучува трудово-правната наука.

Врз основа на изложеното, зборувајќи за појмовното одредување на невработеноста, политиката на вработување и засновањето работен однос – на површина на нашата тема, која се елаборира во трудот, излегуваат два поима, и тоа: **прво**, вработување и **второ**, вработеност. Под поимот **вработување** се подразбира збир на мерки и други активности со кои се овозможува вработување на лица кои се невработени и бараат работа. Во оваа категорија се вбројуваат како оние лица кои за првпат се

пријавуваат и бараат работа, така и оние лица кои порано биле во работен однос, но, врз некоја основа, работниот однос им престанал и се евидентираат како лица без работа.

За разлика од поимот вработување, **вработеноста** претставува посебна работно-правна институција. Под овој поим се подразбираат и се опфаќаат сите лица кои се во работен однос и извршуваат корисна работа. Со вршењето на корисната работа, вработените лица обезбедуваат средства, како за лично издржување, така и за издржување на членовите на нивните семејства, или по некоја друга, со правна норма предвидена, основа им помагаат. И, кога се зборува за вработеноста, во еден дел на правната наука,⁶ под овој поим се подразбира само ангажирањето на човековите ресурси. Покрај ваквото одредување и дефинирање, професорот по трудово право, академик проф. д-р Влајко Брајќиќ, смета дека дефиницијата за поимот вработеност е нешто поопширна. Имено, според овој правен авторитет, под поимот вработеност треба да се подразбира како ангажирањето на човековите ресурси, од една страна, така и ангажирањето на материјалните ресурси, од друга страна.

Врз основа на изложеното, вработеноста претставува значајна и доста содржајна институција. Таа не ги опфаќа само лицата во работен однос, туку и оние лица кои из-

⁶ За различните мислења и дефиниции на институциите вработување и вработеност, во цитираното дело на проф. Брајќиќ, стр. 141.

вршуваат друга корисна работа и работата се извршува (се врши) и се обезбедува во разни форми кои ги познава трудово-правната наука.

Со појмовното одредување на правото на вработување и самата вработеност, науката на трудовото право посебно се задржува и на поимот – **целосна** или **потполна** вработеност. По ова прашање, прашањето на потполна вработеност, во правната наука се среќаваат повеќе дефиниции и размислувања. Две дефиниции посебно заслужуваат да бидат подвлечени. Според едното мислење, под поимот на потполна вработеност се подразбира она вработување кога бројот на слободни работни места е поголем од бројот на лица кои бараат вработување. За ваква дефиниција се залага и познатиот правен стручњак V. Beveridge.⁷ Кога се анализира една ваква дефиниција за потполната вработеност, денес скоро да нема земја која навистина има потполна вработеност.

Според друго мислење, потполна вработеност е состојба на целосно ангажирање на работоспособните луѓе и материјалните средства во дадено општество, заради продуктивен и општествено-корисен труд. Од изложените мислења и дефиниции сметаме дека втората дефиниција, односно второто мислење, е посоодветно на поимот вра-

ботеност во денешни услови и состојби, како во нашата практика, така и во практиката на споредбеното право.⁸

Изложените мислења и дефиниции за појмовното одредување на погоре одредените поими и институции кои се однесуваат на правото на работа, на вработеноста и политиката во таа насока, не е тешко да се даде и дефиниција за вработувањето и правото за вработување. Под поимот вработување се подразбира збир на мерки и средства кои се преземаат во една постапка, со цел да се зголеми вработеноста во рамките на утврдената политика на вработување во една земја. Ваквото определување и дефинирање на вработувањето важи, се применува и треба да се примени и за нашата Република.

2. Уставот на Република Македонија и позитивно-правната регулатива на политиката на вработување

Со одредувањето на поимите од трудово-правната наука и научната мисла во целина, второто ниво е мошне важно, а се однесува на правното утврдување, уредување и санкционирање на овие институции. Од овој аспект гледано, ќе се задржиме на правната регулатива на ниво на Република Македонија, од една страна, и сосема накратко

⁷ Поконкретно за елаборацијата на поимот потполна, односно целосна вработеност, Sir V. Beveridge: Full employment in a free society, London, 1944.

⁸ Поддржувач на второто стојалиште е и проф. Брајќи, цитирано дело, стр. 142.

на правната регулатива на ниво на меѓународното право, од друга страна.

2.1. Правната регулатива на Република Македонија

Уставот на Република Македонија,⁹ според своите определби припаѓа на групата современи и демократски устави во светот, содржи значајни решенија по прашањата од работните односи. Во својот нормативен дел, поточно, во главата на уставните решенија со кои се утврдуваат и санкционираат човековите права и слободи, посебно се уредуваат и правата од сферата на работните односи, како и правото на работа. Во оваа насока вреди посебно да се подвлече, како што следува: секој има право на работа, слободен избор на вработување, заштита при работењето и материјална обезбеденост за време на привремена невработеност.¹⁰ Со соодветни уставни решенија се предвидува, исто така, дека секому, под еднакви услови, му е достапно секое работно место.¹¹ Од сферата на социјалната политика, Уставот на Република Македонија има праведно решение. Се предвидува дека граѓаните на нашата земја имаат право

на социјална сигурност и социјално осигурување, утврдено со закон и колективен договор.¹²

Од другите уставни решенија кои се, исто така, правно релевантни, а се однесуваат на правото на работа и целиот комплекс на права кои се однесуваат на оваа сфера на општествените односи, посебно ги потенцираме: еднаквоста на граѓаните на Република Македонија во слободите и правата независно од: полот, расата, бојата на кожата, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување, имотната и општествената положба. Со други зборови, кога се зборува за една ваква определба во нашиот Устав, тоа значи, всушност, и со тоа се подразбира, дека се гарантира правото на недискриминација. Оваа одредба важи, и се однесува, и на правото на работа.¹³ И кога станува збор за правото на работа, и со уставните решенија се предвидува можноста и лице со навршени 15 години да може да заснова работен однос.¹⁴ Ова претставува еден важен исклучок од вршењето на другите правни дела за кои нашето законодавство, и не само нашето законодавство, бара полнолетство, од една страна, и од друга страна,

⁹ Уставот на Република Македонија е донесен во 1991 година. Претставува прв Устав на нашата држава по нејзиното осамостојување како суверена, самостојна, демократска и социјална држава. Уставот е објавен во „Службен весник на РМ“, бр. 51/91 година.

¹⁰ За тоа, член 32 од Уставот на Република Македонија.

¹¹ Одредбите на став 2, од член 32, од Уставот на Република Македонија се јасни.

¹² За изложената регулатива, решенијата се содржани во одредбите на член 34, од Уставот на Република Македонија.

¹³ За забраната на дискриминација, во одредбите на член 9 од Уставот на Република Македонија.

¹⁴ За ова, во член 23, од Уставот на Република Македонија.

се бара лицето да поседува способност за расудување, кое, всушност, се надоврзува на здравствената состојба. Впрочем, овде и со ваквите предвидувања се утврдуваат условите за стекнување на целосна деловна способност во граѓанско-правна смисла на зборот. А, во однос на самото полнолетство, нека биде и овде наведено, според нашето право истото се стекнува со навршени 18 години. Има правни системи во кои полнолетството се стекнува со навршени 19, 20 или 21 година возраст. И вршењето на јавните функции е во директна врска со правото на работа. Ова право се гарантира и со нашиот Устав, подвлекувајќи, притоа, дека секој граѓанин има право да учествува во вршењето на јавните функции. Едно вакво право е во директна врска со правото на работа во оние случаи кога определени функции се извршуваат професионално, што значи дека конкретно лице при нивното извршување има потреба да заснова и работен однос.¹⁵

Има и други одредби кои ги содржи Уставот и со кои се уредуваат овие права. Важно е да се забележи дека овие одредби содржат значајни решенија за утврдување и санкционирање на важните економски и социјални права како една важна подгрупа во рамките на чо-

вековите права и слободи во Република Македонија.

Покрај Уставот и уставните решенија, со кои се уредуваат прашањата за работа, работен однос и, воопшто, за вработувањето како важен извор преку кој се обезбедуваат средства за живот и егзистенција, секоја земја, а тоа е случај и со Република Македонија, од оваа и за оваа сфера на општествените односи донесува низа други прописи, како што се законите и другите подзаконски акти. Станува збор за конкретни закони од областа на трудово-правните односи, како и закони од областа на социјалната политика.

Од законите посебно треба да се потенцира Законот за работните односи од 2005 година. Со Законот за работните односи и неговите одредби посебно се уредуваат прашањата за работните односи. Но, она што беше нагласено на самиот почеток, со Законот за работните односи се уредуваат и прашањата за самото вработување, постапката за тоа, и потребните услови.¹⁶ Важни новини на овој Закон, за разлика од поранешните закони од оваа сфера, од сферата на работните односи, се новините со кои за првпат и на соодветен начин се уредува прашањето за забрана на дискриминацијата во работните односи.

¹⁵ За изложеното, поконкретно во одредбите на член 23, од Уставот на Република Македонија.

¹⁶ Законот за работните односи е донесен на 28 јули 2005 година и истиот е објавен во „Службен весник на РМ“, бр. 62/2005 година. Неговите измени и дополнувања се објавени во „Службен весник на РМ“, бр. 106/2008 година. Овие измени и дополнувања ги усвои Собранието на Република Македонија, на 27 август 2008 година.

Предвидувајќи посебни законски решенија по прашањето на дискриминацијата и забраната за дискриминација, законодавецот тоа го утврдува на две нивоа: **прво**, на ниво и за онаа категорија лица кои сè уште не се во работен однос и бараат работа кај конкретен работодавач; **и второ**, забрана на дискриминација за сите лица кои засноваат работен однос, и тоа сметано од првиот ден на засновањето на работниот однос, па сè додека работниот однос трае.¹⁷

Во рамките на законите, за прашањата кои се тангираат во овој труд, само патем да ги споменеме и Законот за социјална заштита, како и Законот за вработување. Има и други закони од оваа сфера на општествените односи. Суштествено е да се нагласи дека по однос на законската регулатива имаме доволна нормираност на прашањата кои се однесуваат на сферата на трудово-правните односи и дека поголемиот дел од нив, поточно од оваа сфера на односи, се, и претставуваат законска материја – *sedes materiae*.

Третото ниво на правната регулатива, кога станува збор за позитивното право на Република Македонија, е нивото на колективното договарање. Колективните договори, како што правилно се истакнува во науката на трудовото право, претставуваат ва-

жен извор. Овој извор единствено се јавува во уредувањето на трудово-правните односи.¹⁸

Правилата на колективното договарање кои постојат во споредбеното право, *mutatis mutandis*, се применуваат и во нашето право и во нашиот правен систем. Тие, впрочем, имаат иста улога и функција при уредувањето на односите во трудово-правната област. Во тој контекст треба да се цени и нивната функција во уредувањето на правата од работен однос, како и оние права кои им претходат на работните односи. Тие, нека биде и овде подвлечено, се прашањата кои го тангираат правото на работа и да се бара работа, вработеноста, како и самата политика на вработување, кои за нас, и во овој осврт, се од посебен интерес.

Колективните договори во нашето право се склучуваат на три нивоа, и тоа: **прво**, како општи колективни договори; **второ**, колективни договори на ниво на гранка; **и трето**, колективни договори на ниво на работодавач.

Значењето на колективните договори денес, и посебно денес, посебно се истакнува. Се истакнува како на ниво на националното право на конкретна држава, како

¹⁷ Со одредбите на членовите 6-11 се уредуваат прашањата на недискриминација во работните односи, кои членови се однесуваат на Законот за работни односи од 2005 година. Со одредбите на членовите 13-21 од ЗРО се уредуваат условите и постапката за засновување на работен однос.

¹⁸ За една ваква определба, јасен став има и проф. д-р Зоран Ивошевиќ, „Радно право“, Београд, 2005 година, стр. 37.

што тоа, впрочем, се истакнува и на ниво на нашето позитивно право, но, се истакнува со исто значење и функција и на ниво на меѓународната заедница и нејзината правна регулатива. **Колективните договори**, со други зборови кажано, **претставуваат незаменлив реквизит на социјалниот дијалог со кој се обезбедува рамнотежа помеѓу различните интереси во процесот на работата.**¹⁹

Кога се анализираат сите нивоа на правната регулатива во Република Македонија, нивоа на норми со кои се уредуваат прашањата од трудово-правната и социјалната област, основано можеме да заклучиме дека имаме **пренормираност** на овие подрачја, што значи дека за исти прашања имаме иста правна регулатива која се наоѓа во повеќе прописи или на повеќе нивоа. Една ваква појава, појава на пренормираност по овие прашања, се забележува и во споредбеното право.²⁰

2.2. Стојалиштето на меѓународното право и политиката на вработување

За да се добие една поцелосна претстава на правната регулатива на прашањата кои се поврзани и кои се однесуваат на трудово-правната

сфера, посебно ќе ги наведеме поважните правни акти и документи на ниво на меѓународното право. Со други зборови, како меѓународната заедница гледа на овие прашања, како ги уредува и со кои акти, и што, впрочем, таа презема на овој план.

Прво и основно е она што денес и не е спорно, проблемите на вработувањето се третираат и се квалификуваат како светски проблем. Една таква квалификација датира од пред повеќе години кога Општата конференција на Меѓународната организација на трудот (МОТ), на предлог на Генералниот директор усвои Светска програма за вработување.²¹ Светската програма на вработување содржи делови со чии одредби се уредуваат прашањата за: **прво**, перспективите за вработување; **второ**, политиката на вработување на земјите во развој; **трето**, вработувањето во земјите со развиена индустрија; и **четврто**, положбата и активностите на МОТ.

Од меѓународните акти, со чии одредби посебно се подвлекуваат прашањата поврзани за правото на работа и во врска со работата, ги издвојуваме актите на ниво на меѓународната заедница, од една страна, и меѓународните акти на ниво на нашиот континент, поточно,

¹⁹ Во однос на ваквото стојалиште и во цитираното дело на проф. Ивошевиќ, стр. 38-39.

²⁰ И по прашањето за пренормираноста на односите во сферите кои во овој труд се елаборираат, за споредбеното право во цитираното дело на проф. Брајќиќ, стр. 146-147.

²¹ Меѓународната организација на трудот (МОТ) е формирана врз основа на Версајскиот договор за мир, на 28 јуни 1919 година. Од 1946 година, оваа Организација постои како специјализирана организација при ООН. Највисокиот правен акт на оваа Организација е Уставот. Има свои органи и надлежности.

европските правни акти, од друга страна.

На ниво на меѓународната заедница, за проблематиката која се третира во овој труд, важни се Универзалната декларација за правата на човекот од 1948 година,²² Меѓународниот пакт за економските, социјалните и културните права од 1966 година²³ и актите кои ги има донесено Меѓународната организација на трудот. Во овој последниот случај, станува збор за **конвенциите и препораките** на МОТ.²⁴ Со Универзалната декларација за правата на човекот на соодветен начин се промовираат и правата, како што се: правото на работа, слободата при изборот, условите за работа и заштитата во случај на невработеност, правото на еднаква награда за еднаква работа, правото на социјална заштита, правото на ограничено работно време, правото на осигурување, и други права од оваа сфера. Одредбите на Универзалната декларација ги содржи и Меѓународниот пакт за економските, социјалните и културните права. Се разбира, значително поопширно елаборирани и со јасна дефиниција и нивна квалификација.

Од меѓународните акти на ниво на меѓународната заедница, од посебна важност се правата кои ги уредуваат актите што ги донесува единствена специјализирана светска организација од оваа област, а тоа е, како што беше подвлечено, Меѓународната организација на трудот. Оваа Организација дејствува при Организацијата на обединетите нации. Нејзините најважни акти од областа на трудот се: **прво**, конвенциите и **второ**, препораките. И со едните и со другите се уредуваат прашањата кои се однесуваат на унапредувањето на условите за работа во светот. Конвенциите имаат задолжителна правна сила, додека препораките немаат такво дејство. Инаку, и едните и другите подлежат на ратификација од земјите членки на оваа Организација.²⁵

Од поважните меѓународни акти на ниво на Европската заедница, за нашата тема и освртот кој се прави за неа во овој труд, се: Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи од 1950 година²⁶ и Европската социјална повелба од 1961 година.²⁷ Од Европската конвенција за заштита на човековите права и основни

²² Универзалната декларација за човековите права е усвоена од Генералното собрание на ООН, на 10 декември 1948 година. Оваа Декларација не подлежи на ратификација од страна на државите членки на ООН.

²³ Меѓународниот пакт за економските, социјалните и културните права е усвоен на 16 декември 1966 година од Генералното собрание на ООН.

²⁴ Поважните акти на МОТ се, како што беше подвлечено погоре, конвенциите и препораките. До 1999 година се усвоени вкупно 182 конвенции и 179 препораки.

²⁵ Поопширно за значењето, улогата и функцијата на конвенциите и препораките на МОТ, во цитираното дело на проф. Ивошевиќ, стр. 24-25.

²⁶ Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи е усвоена во 1950 година. Конвенцијата се занимава со корпусот на човековите права и основни слободи. Усвоена е од Советот на Европа, како најстара организација (меѓународна) на ниво на Европа.

слободи, покрај другото, посебно се забележува и: се гарантира правото на работа, со посебна нагласка и санкција дека присилната работа се забранува; се гарантира слободата на синдикално здружување; и едно мошне важно начело, а тоа е забраната на дискриминација. Мошне е значајна и Европската социјална повелба. Овој важен меѓународен акт содржи каталог на права од сферата на социјалата и трудово-правната сфера. И во оваа Повелба се подвлекува во вид и во ранг на гаранција: правото на не-дискриминација, како и правото на еднакви можности и третман на сите лица кои бараат работа и имаат потреба за вработување, како извор за егзистенција.

И овој осврт на меѓународната регулатива, колку да е површен, ни презентира една јасна состојба во однос и по прашањата на правната регулатива на меѓународен план, за прашањата и проблемите на невработеноста, на вработувањето и политиката за вработување. Со оглед на тоа што овие проблеми се сложени, меѓутоа прашањата од оваа сфера се од животно значење, инсистирањето на доследното почитување и спроведување на сите акти донесени на ниво на секоја држава или на ниво на меѓународна и регионална заедница, останува дежурна тема. Оваа тема, и проблемите поврзани со неа, се и

“домашна задача” на секоја земја членка на конкретна организација, на која се однесуваат актите. Една таква обврска има и Република Македонија.

3. Поттикнување на вработувањето во услови на економска криза

Во секоја земја, а тоа е случај и во Република Македонија, вработувањето зависи од повеќе околности и фактори. Во таа насока и за нашите состојби, а имено кога зборуваме за вработувањето и степенот на вработеноста, се поаѓа и посебно се оценуваат економските состојби во Република Македонија. Економските состојби во нашата Република во добар дел се поврзани и претставуваат одраз на светскиот проблем на вработувањето. Во оваа насока, и овојпат и во овој осврт, заслужува да се подвлече светската финансиска криза која се појави во втората половина на 2008 година.

За решавањето на овие проблеми, Република Македонија треба посебно да се ангажира во развојот на економските капацитети, што претставува објективна можност и детерминанта за отворање нови работни места.

Во контекст на активностите и мерките, од една страна, како и средствата кои треба да ги преземе Република Македонија, од друга страна, во целина земено активностите треба да се

²⁷ Европската социјална повелба е усвоена од Советот на Европа во 1961 година. Дополнета е во годините: 1988, 1991 и 1995 година. Истата е ревидирана на 3 мај 1996 година. Нејзините делови се: каталогот на правата, режимот на обврските и системот на надзор.

одвиваат на две нивоа, и тоа: **прво**, на индивидуален план; **и второ**, на државно ниво. На индивидуален план мерките треба да се преземаат за обезбедување на професионални, стручни и оспособени кадри. Нема развоток на општеството ако нема и способни кадри кои ќе бидат носители и одговорни на доверените должности, задачи и функции, и во таа насока, успешни извршители на истите. Старо е правилото дека кадрите во една земја претставуваат најскапоцениот ресурс, најскапоцена инвестиција за таа земја. Истото правило важи и за Република Македонија.

Република Македонија треба да спроведе активности на ниво на државата кои, по правило и начело, се засноваат врз демократските принципи на слободата на трудот и претприемништвото.

Со оглед на тоа што вработувањето претставува светски проблем, за овој проблем, како што беше нагласено на повеќе места во овој осврт, постојат и значајни конвенции, резолуции, препораки и други важни и релевантни меѓународни акти кои се донесени од оваа сфера на прашања, а кои се донесени, меѓудругото, и од Меѓународната организација на трудот и другите регионални организации. Во таа смисла и насока, и Република Македонија треба да ги унапреди можностите за продуктивно вработување и, при сето тоа, треба да се изврши меѓусебно усогласување на активностите со Меѓународната организација на трудот

и соодветните регионални организации.

Од важните фактори кои имаат директно, некоиднивииндиректно влијание, врз решавањето на проблемот на вработеноста и вработувањето во целина, се и следните фактори: **демографските фактори**, со кои јасно се забележува тенденцијата да се зголеми бројот на младите луѓе кои бараат работа. Во зголемениот број на млади, несомнено, фигурира и значителна бројка образовани и невработени млади. Со зголемувањето на технологијата, механизацијата и автоматизацијата, се забележува и перманентно намалување на човековиот придонес во процесот на работата. Ова последното претставува прашање кое се однесува на **техничките фактори**. Постојат и други **економски и политички фактори** кои имаат влијание во решавањето и разрешувањето на актуелните проблеми во оваа сфера, во чија елаборација, а заради ограничениот простор, овде и не навлегуваме.

Но, и во овој осврт, сметаме за потребно да се задржиме на две прашања, сфери на општествените односи во кои треба да се преземаат соодветни мерки за една посоодветна политика на вработување. Ги потенцираме: сферата на земјоделството и развојот на земјоделството со сите негови компоненти, од една страна, и прашањето на странските инвестиции, од друга страна.

Земјоделството во секоја земја, како и кај нас, секако, претставува значајна гранка на стопанството. Развојот на земјоделството претставуваше значајна компонента во развојот на економските односи. Со неговиот развој се овозможуваше и поголема вработеност. Меѓутоа, во последните декади на севкупниот развој на општествените односи имавме и големо заостанување во развојот на земјоделството. Имавме појава на нагласена миграција село-град. Размерите на таа појава беа загрижувачки. Како појава е присутна и денес. Со миграцијата село-град се забележува енормно “поместување” на населението од месните селски заедници и негово преселување во градовите на нашата Република, па и надвор од неа. Ова последното посебно е нагласено во претходниот општествено-политички систем. Со други зборови, со ваквите поместувања земјоделството го напуштија оние способни и оспособени работници кои на земјоделството му беа најпотребни, а од друга страна, нивното ангажирање во индустријата, посебно во одделни периоди на развојот на општеството, воопшто, се покажа како несоодветно, нестручно и непрофесионално, а со тоа се разбира, и непотребно. Со една ваква појава, кај населението на селските месни заедници се формира мислење и верување дека земјоделството, како гранка на стопанството, претставува гранка без перспектива. Впрочем, се сметаше, а во одделни кругови се смета и денес, дека земјоделството нема иднина.

При една ваква состојба, во Република Македонија е потребно да се создадат услови за подобар живот во селото. За еден посоодветен стандард е потребно да се развива и инфраструктурата со сите нејзини видови и компоненти. Од друга страна, нужно и неминовно е да продолжи трендот на развојот на малите и средни претпријатија во рамките на земјоделството и сите негови гранки и подгранки. Објективните услови за тоа се присутни. Тие се евидентни. Само еден пример. Тлото на Република Македонија е познато како тло на кое успеваат и се произведуваат мошне квалитетни земјоделски производи. Се произведуваат производи од висок квалитет (посебно за одделни култури како што се: оризот, грозјето, јаболката, лубеницата, житото, зелката, доматиите, пиперките, и други производи), квалитет кој го надминува европскиот стандард на квалитет на овие прехранбени артикли. Ако на овие производи се додадат и млечните производи, месото и месните производи, како и производите од пчеларството (медот), се добива уште појасна слика за потребите на развојот на земјоделството и можноста за отворање мали и средни претпријатија. Со отворањето на мали и средни претпријатија, всушност, се зголемува бројот на правните субјекти во сферата на економијата, со што се овозможува и поголемо вработување преку пополнување на слободните и новоотворените работни места.

И, кога станува збор за развојот на малите и средни претпријатија, Владата на Република Македонија уште во 2002 година усвои “Национална стратегија за развој и поддршка на малите и средните претпријатија за периодот 2002 - 2012 година”. И со оваа Програма се утврдуваат конкретните приоритети во развојот на овие стопански субјекти, како значајни правни субјекти. Утврдувањето и определбата на ваквите приоритети се во директна врска и со определбите на Лисабонската агенда и со Европската повелба за развојот на малите и средни претпријатија.

Во наведените области на земјоделството и неговиот развој треба да се поттикнува и мотивира и приватниот бизнис. Исто така, останува и понатаму обврската на државата за конкретни даночни олеснувања на правните субјекти од оваа сфера на општествени односи.

Прашањето на **странските инвестиции**, во ова време на општествени односи, е од посебно значење. Од вкупните мерки и активности како збир на мерки и средства, Република Македонија треба соодветно, навремено и квалитетно да го реши и прашањето на странските инвестиции. Со странските инвестиции се обезбедува и соодветно поттикнување на економскиот развој на Република Македонија. Во рамките на севкупниот економски развој во соодветна мерка се решава и прашањето на невработеноста.

Согласно нашите уставни решенија, како и конкретните законски решенија донесени во согласност со нашиот Устав, Република Македонија, покрај другото, овозможува странските физички и правни лица да можат во нашата држава да основаат правни лица. Од друга страна, значајни новини се предвидуваат за странските правни и физички лица во сферата на сопственичките односи. Се либерализираат условите и постапката за стекнување право на сопственост врз недвижности. Ваквото сопственичко право за странските физички и правни лица скоро како да прераснува во “општо право”, што значи право кое се утврдува и гарантира за домашните физички и правни лица. Странскиот елемент се минимизира, либерализира, да не кажеме дека скоро се исклучува како “точка на врзување” во уредувањето на сопственичко-правните односи на странските физички и правни лица на територијата на Република Македонија. Во оваа насока, останува “трајна домашна задача” за Владата на Република Македонија, се разбира, и на другите државни органи, да се развие, гарантира и обезбеди **правна сигурност** на сите субјекти во стопанството и надвор од стопанството, за нивните права, обврски и одговорности кои настануваат и произлегуваат од вршењето на конкретни дејности. Една таква сигурност треба да се обезбеди, *mutatis mutandis*, и за странските физички и правни лица. Ова особено кога станува збор и за странските инвестиции, нивната

сигурност и правна заштита. Од тоа, секако, зависи и обемот на странските инвестиции и нивното квалитетно вложување во нашата држава, поточно во конкретни гранки во стопанството.

На крајот на овој осврт, треба да се нагласи дека и за развојот на овие сфери на општествени односи, впрочем на земјоделството и странските инвестиции, е неминовно до полн израз да доаѓаат науката и

научната мисла, примената на современа развиена технологија, како и поттикнувањето на иновациите. Овие услови претставуваат *conditio sine qua non* во развојот на севкупните општествени односи, а во рамките на нив, и на односите во земјоделството и на инвестиционите вложувања во нашата држава, како сфери преку кои може да се придонесе за поголемо вработување, како сериозен проблем на денешнината.

Prof. Dr. Osman Kadriu
FON University, Skopje

Employment Policy and the Economic Crisis

Resume

The goal of this review article is to give an overview of the constitutional solutions and the policy of employment in the Republic of Macedonia. Emphasis is given on scientific explanation of the terms employment and employed. These terms are in direct relation with the right to employment, as a topic that has been elaborated. They are explained from the view of the legal theories in the science of labour law and the science of social law.

From the view of the legal regulation, this issue is highlighted on two levels. Firstly, on the level of our national law, more precisely, the legal regulation of Republic of Macedonia. Secondly, on the level of the international law.

From the view of the legal regulation in our state, the key issue is the constitutional-legal regulation; that is, the solutions that are contained in the Constitution. Moreover, the Constitution of Republic of Macedonia guarantees the right to work, the right to free choice of work, and other rights connected to this right. Our Constitution completely regulates the rights and freedoms of the citizens of Republic of Macedonia. Apart from the Constitution, this article highlights the aspects that are related to the legal regulation of the right to employment, as well as the meaning of the collective agreements, which represent specific source in this field.

From the view of the international law, this article emphasizes on adequate level the aspects of the more significant acts that are brought on the level of the international community, such as, acts of: The International Organization of Labour, the Universal Declaration of the UN, and other international acts. On the level of the regional community shortly are emphasized the more important decisions that contain the European

Convention for Protection of Human Rights and Basic Freedoms, and the European Social Decree.

The second segment relates to the employment and the policy for employment. The goal of the review is to emphasize that in order to have increased employment in Republic of Macedonia the state and its bodies should predict and undertake complex measures and means. From this complex measures and means, this review points out two, according to our thinking, important activities and measures. More precisely, we stop at the development of agriculture and the foreign investment in our country.

We consider the agriculture to be significant branch in the economy. This business, with its branches and sub-branches will have influence on the engagement of suitable human resources to fill out the newly opened working places. This business will be developed with opening of small and medium enterprises. With the development of the agriculture, the lost trust in this field will be returned. This appeared because in some of the phases of the development of our society the belief was formed that the agriculture does not have perspective, or future. This contributed to have large migration from the villages in the cities and leaving of the settlements outside of the cities.

Foreign investment represents the key activity for the development of the economy, and with that the employment itself. With the foreign investment the economic development of Republic of Macedonia can be fostered. Through this the update and application of best practices and strategies is made. In the frames of the strategy of foreign investment net economic gain is secured for Republic of Macedonia. On the other side, even the services of the investors are secured. The foreign investors in our state have the possibility to use the products and services of the Macedonian enterprises. Through the analysis of the investment conditions suitable suggestions for changes and additions to the legislation will be given in order to improve the investment climate.

Through these key measures we think that that they will contribute to the realization of the employment policy in Republic of Macedonia, as considerable task and obligation of the responsible bodies of the Republic of Macedonia.

НАСТАНИ, ОСВРТИ, ПРИКАЗИ

338.124.4:336.7]:329.14(497)(063)(049.3)

РЕГИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЈА

ЕФЕКТИТЕ НА ФИНАНСИСКАТА КРИЗА НА БАЛКАНОТ И СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКИТЕ ОДГОВОРИ

На 16 октомври 2009 година, во Скопје се одржа регионална конференција за ефектите од финансиската криза на Балканот и (социјалдемократските) одговори, во организација на Прогрес Институтот за социјална демократија, Фондацијата „ФридрихЕберт“ и Европскиот форум за демократија и солидарност.

Целта на настанот беше да им овозможи, пред сè, на социјалдемократските партии од Регионот да продискутираат за социоекономските импликации на финансиската криза на Балканот, ефектите од економската рецесија, да дебатираат за постојните социјалдемократски одговори на европско ниво и во Регионот, како и да предложат можни излезни одговори. Покрај претставници од социјалдемократските партии од Регионот и Европската Унија, на конференцијата учествуваа истакнати експерти од областа.

Кризата сериозно ги погоди земјите од Балканот во 2009 година. Со оглед на нивната неразвиеност, може да се каже дека земјите од Западен

Балкан веќе се наоѓаа во своевидна економска криза. Сепак, слично на фактот дека во поразвиените економски општества кризата примарно ги погодува послабите, очекувано е дека кризата особено ќе ги погоди ранливите економии на земјите од Југоисточна Европа. За разлика од земјите од Европската Унија, земјите од Југоисточна Европа, посебно оние од Западен Балкан, се надвор од било какви координирани акции за изнаоѓање решенија за кризата. Додека државите од Европската Унија одлучно ги координираа акциите за обновување на финансискиот систем, за нормализација на економиите и поттикнување на растот и вработувањето, земјите од Западен Балкан се изгубија во барањето соодветни национални одговори за проблемите.

Конференцијата, одржана на 16 октомври, 2009 година, беше ретка можност да се продискутираат околностите кои го спречуваат развојот на целиот Регион и кои ги отежнуваат можните решенија за излез од економската криза. Фокусот на дебатата беше ставен

на заедничките, национални, регионални и европски одговори на ситуацијата, од социјалдемократска перспектива. Конференцијата, истовремено, имаше за цел да ги испитува ефектите на глобалната криза врз процесот на проширување на ЕУ на Балканот и нејзините импликации врз политичката и економска стабилност и прогрес на Регионот.

Конференцијата беше организирана во три панел сесии.

Првата панел сесија, насловена „Од транзиција, во криза - ефектите на глобалната финансиска криза врз балканските држави“, започна со воведни излагања на Моисес Венанцио, експерт за економија и развој на Балканот, УНДП и Желка Антуновиќ, потпретседател на Собранието на Република Хрватска. Венанцио презентираше податоци кои ги покажуваат загрижувачките ефекти од кризата во Регионот и кои ја потврдуваат закана што кризата ја претставува за социјалниот, економски и политички развој на Регионот. Сепак, според Венанцио, истовремено на кризата може да се гледа како на можност за ставање на социо-економските прашања во фокусот на транзицијата на Регионот, бидејќи мирот и демократијата не можат да се консолидираат без постигнување кохезија во општеството и поголем степен на социјална вклученост. Антуновиќ се осврна на последиците од кризата во Хрватска и, особено, родовиот аспект на кризата.

По првичните излагања следеа куси интервенции од претставниците на социјалдемократските партии од Регионот и тоа од Босна и Херцеговина, Хрватска, Албанија, Црна Гора, Македонија и Србија.

Модератор: д-р Хајнц Бонгартц, Фондација „Фридрих Еберт“ - Скопје

Втората панел сесија, „Дали има заеднички европски пристап кон кризата?“ имаше за цел да се продискутираат чекорите кои се преземаат на европско ниво за справување со кризата. За таа цел, излагање имаа Дејвид Капезуто, политички советник на Партијата на европски социјалисти, Пол Танг, пратеник во Парламентот на Холандија, проф. др. Јоже Менцингер од Универзитетот во Љубљана, Соња Локар, родова мрежа на Европскиот форум и Катја Колева, Социјалистичка партија на Бугарија. Во рамките на оваа панел сесија се дискутираше за позицијата на Европскиот совет, Партијата на европски социјалисти, за начините на кои земјите од Европската Унија се справуваат со кризата, вклучително и оние од Југоисточниот регион, како Бугарија и Словенија, како и за тоа дали кризата ќе има некакви ефекти кон проширувањето на ЕУ.

Проф. Менцингер во дискусијата објасни дека земјите од Западен Балкан не можат да го земат како пример словенскиот модел низ транзицијата заради различната појдовна основа. Имено, Словенија веќе беше отворена економија и земјата само ги насочи своите економски активности кон ЕУ, која во тој момент беше во

подем. *Проф. Ермелинда Мекси* од Албанија нагласи дека кога доаѓаат на власт, социјалдемократите од земјите од Регионот имаат тешкотии даспроведуваат социјалдемократски политики во пракса.

Модератор: м-р Драган Тевдовски, Економски факултет – Скопје

Третата панел сесија, „Пат за излез од кризата за балканските држави – кои се одговорите?“ ги испитуваше можните излезни решенија од кризата за Балканот преку осврт на соодветноста на некои постојни предлози, како и предлагање нови, улогата на регионалната соработка и ЕУ во тој процес. Воведни излагања во оваа панел сесија имаа *Нанд Шани*, експерт за економски и социјален развој при Советот за регионална соработка, *м-р Павле Голицин*, економски експерт од Србија, *проф. др. Ѓорѓи Спасов* од Европскиот универзитет во Скопје и *м-р Адриатик Хоџа* од Универзитетот во Приштина, по што следеше дискусија.

Некои од учесниците истакнаа дека е неопходно да се подобри економската конкурентност на земјите од Регионот. Сепак, постојаната кон-

куренција, сметана како природен натпревар, има и негативни социјални последици, а со тоа претставува предизвик посебно за социјалдемократите.

Модератор: м-р Марија Стамболиева, Прогрес Институт за социјална демократија

Оваа регионална конференција покажа дека глобалната финансиска криза силно се почувствува на Балканот. Некои од заклучоците беа дека во време на распространета сиромаштија и намалено ниво на социјална сигурност, многу е важно да се истакнат вредностите на социјалната демократија и да се стави фокус на градење долгорочни политики за справување со кризата како долгорочен раст, вработување, инвестирање во инфраструктурата, енергијата и трансформирање на социо-економските услови. Во тој контекст, интеграцијата и регионалната соработка се особено важни за развој на Регионот и приближување кон Европската Унија.

м-р Марија Стамболиева,
Прогрес Институт за социјална демократија

Бела книга за

Социјалното влијание на глобалната економска криза во Западен Балкан

Михаил Арандаренко (Белград), Елира Јоргони (Тирана) и Пол Стабс, (Загреб) со помош на Мимоза Аголи (Тирана) подготвија Бела книга за „Социјалното влијание на глобалната економска криза во Западен Балкан“, во мај, 2009. Книгата беше нарачана од Регионалната канцеларија на Развојната програма на Обединетите нации (UNDP) за Европа и земјите од бившиот Советски Сојуз (CIS). Истата беше дискутирана на техничкиот состанок во Загреб, на 15 јуни, 2009, на кој присуствуваа претставници на владите од Регионот, како и претставници на агенциите на Обединетите нации и Светска банка. Белата книга се фокусира на влијанието на финансиската и економската криза во социјалниот домен и на пазарот на труд во земјите од Западен Балкан (Босна и Херцеговина, Хрватска, Македонија, Црна Гора, Србија и Косово ²⁷).

Белата книга се осврнува на влијанието од кризата преку неколку пренос-

ни механизми, како: трговските шокови, приватните трансфери, шоките во курсните стапки; ризиците во банкарскиот сектор, намалувањето на странските директни инвестиции; како и затегнувањето на финансирањето на долговите. Авторите во ова книга ја дискутираат природата на системите за социјална заштита, политиките на пазарот на труд, како и пошироките прашања за социјалната структура, нееднаквоста, стратегиите за снаоѓање, вредностите и општествената доверба, сугерирајќи дека кризата ќе има бројни долгорочни влијанија меѓу кои и зголемување на сиромаштијата и социјалната исклученост, и влошени исходи на пазарот на труд. Текстот завршува со дискусија за потребата од концентрирани заложби и истакнува специфични политички мерки.

д-р Пол Стабс

Економски Институт, Загреб

²⁷ Согласно Резолуцијата 1244 на Безбедносниот Совет на Обединетите нации.

Годишна средба за социјални и економски политики на УНИЦЕФ, на тема:

Влијанието на глобалната економска криза врз земјите од Централна и Источна Европа (ЦЕИ) и Заедницата на независни држави (ЗНД) и последиците од кризата врз состојбата на децата во истите

Од 14, до 17 септември, во Глион, Швајцарија, се одржа регионална средба на претставници на националните канцеларии на УНИЦЕФ од земјите од Централна и Источна Европа (ЦЕИ), како и Заедницата на независни држави (ЗНД). Повод за средбата беше да се разговара за влијанието на глобалната економска криза врз овие земји, како и последиците од кризата врз состојбата на децата во истите. Целта на оваа средба беше да се споделат информации за досегашните спроведени и планирани активности на УНИЦЕФ во функција на ублажување, или целосно елиминирање на последиците од кризата врз децата во овие земји, како и да се истражат можностите за некои идни заеднички активности во оваа сфера.

Во време на економска криза, децата се една од најпогодените групи, поаѓајќи од фактот што јавните средства наменети за областите, како што се: здравството, образованието и социјалната заштита, кои се суштински за обезбедување добри услови за детски развој, значително се намалуваат. Тоа сноси негативни

последици кои се видливи преку мониторирање на соодветни социјални индикатори, како што се смртноста на доенчињата и децата, неисхранетоста, намаленото следење на наставата во училиштата, зголемување на детскиот труд, итн. На пример, Институтот за меѓународни истражувања (ОДИ), од Лондон, наведува дека падот на бруто националниот производ (БНП) од 1%, се поврзува со зголемување на годишната стапка на детската (до 5 годишна возраст) смртност од 17, до 44 на илјада деца. ОДИ го споменува примерот на Перу, кога за време на економската криза во 80-тите години на минатиот век, смртноста на децата на годишно ниво се зголемила за 17 илјади.

Овие претходни искуства и проекции го поттикнаа УНИЦЕФ на глобално ниво да се мобилизира, со цел децата да не бидат најголемите жртви на кризата.

Една од најзначајните теми кои беа презентирани на состанокот во Глион, беше презентацијата на истражувањата на УНИЦЕФ - Турција за влијанието на кризата врз тамошните

деца. Заклучоците беа поразителни бидејќи беа идентификувани проблеми меѓу семејствата со деца, кои заради кризата морале да ги на- малат неопходните трошоци за храна, здравство и образование за децата, кое долгорочно ќе има многу негативни последици по нивниот развој.

Професорот Џонатан Бредшо од Универзитетот Јорк во Велика Британија, имаше свое излагање во кое ги изнесе аргументите за универзални, наместо наменети социјални трансфери за деца, со цел да се избегне честата појава на запоставени, или заборавени (од системот за социјална заштита) деца. Во време на криза, наведе проф. Бредшо, универзалните трансфери сè уште попотребни. Како позитивен пример за овој вид трансфери, беше претставена Јужноафриканската Република од страна на др. Пакама Нтшонгвана. Во нејзиното излагање таа образложи дека универзалните парични трансфери за децата придонесуваат да се зголеми нивното запишување во училиште, да се намали злоупотребата и експлоатацијата на децата за економски цели, како и за подобрување на гореспомнатите индикатори, како смртноста и морбидитетот кај децата.

Како дел од триденвната средба, беше организирана и работа во групи. Македонија беше ставена со земјите од Југоисточна Европа: Србија, Косово, Бугарија, Албанија и Босна и Херцеговина. Целта на работата во групи беше да се идентификуваат заедничките проблеми со кои се соочуваат децата во овие земји, како и да се посочат можни решенија, како на национално, така и на регионално ниво. Главно, регистрацијата на новороденчињата беше наведена како проблем во сите земји, што може дополнително да ја отежни состојбата на овие деца во време на криза. Намалените примања, големата стапка на невработеност и малите социјални бенефиции, исто така, беа посочени како заеднички проблеми. Беше заклучено дека УНИЦЕФ во овие земји треба активно да се вклучи во помошта за изнаоѓање можни решенија за овие проблеми преку обезбедување информации, студии и релевантни податоци, системско зајакнување на капацитетите за евидентирање на новородени, дистрибуција на социјална помош, како и унапредување на системот за буџетирање, во кои децата ќе имаат приоритет, независно од економската состојба.

СОЦИЈАЛНА СТАТИСТИКА

Евидентирани невработени лица според степенот на образование

Степен на образование	32.12.2008		32.12.2007		32.12.2008/ 32.12.2007	
	Број	%	Број	%	индекс	зголемување/ намалување (%)
	343363	100.0	357166	100.0	96.1	-3.9
НКВ и ПКВ	181254	52.8	185383	51.9	97.8	-2.2
КВ и ВКВ	55328	16.1	58877	16.5	94.0	-6.0
ССО	82369	24.0	88142	24.7	93.5	-6.5
Вишо СО	5671	1.7	6091	1.7	93.1	-6.9
Високо СО	18741	5.5	18673	5.2	100.4	0.4

Извор: АВРМ, 2009

Евидентирани невработени лица според национална припадност

Национална припадност	32.12.2008		32.12.2007		32.12.2008/ 32.12.2007	
	Број	%	Број	%	индекс	зголемување/ намалување (%)
	343363	100.0	357166	100.0	96.1	-3.9
Македонци	216366	63.0	229971	64.4	94.1	5.9
Албанци	83954	24.5	83653	23.4	100.4	0.4
Турци	13553	3.9	13637	3.8	99.4	-0.6
Срби	17801	5.2	17672	4.9	100.7	0.7
Власи	2852	0.8	3065	0.9	93.1	-6.9
Други	8463	2.5	8722	2.4	97.0	-3.0

Извор: АВРМ, 2009

Невработени лица - корисници на парична помош

Евидентирани невработени лица	32.12.2008		32.12.2007		32.12.2008/ 32.12.2007	
	Број	%	Број	%	индекс	зголемување/ намалување (%)
Вкупно	343363	100.0	357166	100.0	96.1	-3.9
Корисници на паричен надомест / Основ на користење	23565	6.9	24686	6.9	95.5	-4.5
Стечај	3489	14.8	4073	16.5	85.7	-14.3
Сезонци	2962	12.6	2233	9.0	132.6	32.6
Технолошки вишок од работен однос	15236	64.7	16142	65.4	94.4	-5.6
Технолошки вишок 25 загубари	983	4.2	1088	4.4	90.3	-9.7
Технолошки вишок 12 загубари	780	3.3	1003	4.1	77.8	-22.2
Реформи во државната администрација	5	0.0	9	0.0	55.6	-44.4
Технолошки вишок од државна и Ј.А. во 2003	56	0.2	65	0.3	86.2	-13.8
Технолошки вишок Македонски Железници	54	0.2	73	0.3	74.0	-26.0

Извор: ABPM, 2009

Релативна стапка на сиромаштија, 2007 и 2008

	2007			2008		
	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиромаштијата	Струк- тура на сиромаш- ните	Вкупен збирен индекс	Индекс на длабочина на сиромаштијата	Струк- тура на сиромаш- ните
Вкупно	29.4	9.7	100.0	28.7	9.2	100.0
Стари лица	26.7	7.9	4.6	22.8	7.3	4.9
Домакин- ства со деца	27.1	9.6	10.4	25.5	9.9	10.2
Други домакин- ства со деца	33.4	11.1	48.5	33.7	10.6	46.7
Домакин- ства без деца	26.3	8.4	36.4	25.8	8.0	38.3

Извор: Завод за статистика, 2009

Корисници на социјална парична помош (прелиминарни податоци) 2008/09

2008	Корисници на социјална парична помош	2009	Корисници на социјална парична помош
Јануари	62.019	Јануари	53.038
Февруари	61.252	Февруари	52.853
Март	61.009	Март	53.289
Април	60.025	Април	53.305
Мај	59.311	Мај	53.467
Јуни	58.945	Јуни	53.784
Јули	58.138	Јули	54.036
Август	57.628	Август	52.465
Септември	57.591	Септември	/
Октомври	50.714	Октомври	/
Ноември	52.507	Ноември	/
Декември	53.105	Декември	/

Извор: Министерство за труд и социјална политика, 2009 (неофицијални, прелиминарни податоци)

Показатели за финансиската стабилност на населението

Показател	2005	2006	2007	2008
Стапка на пораст на задолженоста на население на годишно ниво	40,0%	41,8%	44,4%	37,0%
Стапка на пораст на финансиска актива на население на год. ниво	н.п.	6,5%	14,2%	7,9%
Стапка на пораст на расположивиот доход на годишно ниво	1,4%	9,8%	3,8%	8,6%
Долг на населението / БДП	8,8%	11,5%	14,5%	17,7%
Финансиска актива / БДП	47,0%	46,1%	46,2%	44,3%
Нето финансиска актива / БДП	38,2%	34,6%	31,7%	26,7%
Расположивиот доход / БДП	64,7%	65,5%	59,7%	57,6%
Долг на населението / Расположивиот доход	13,6%	17,5%	24,3%	30,7%
Долг на населението / Депозити	43,6%	49,9%	54,6%	65,4%
Долг на населението / Вкупна (финансиска) актива	18,7%	24,9%	31,4%	39,9%
Долг на населението / Нето (финансиска) актива (Левериџ)	23,0%	33,1%	45,8%	66,3%
Фискална актива / Долг на население	535,4%	402,3%	318,3%	250,8%
Порастот на финансиската актива/порастот на долгот на населението	н.п.	83,5%	129,2%	68,1%
Наплатена камата / расположив доход	н.п.	н.п.	1,5%	2,0%
Наплатена камата и главница / расположив доход	н.п.	н.п.	8,6%	12,6%
Кредити / Депозити	37,5%	43,2%	51,2%	61,5%
Нето заштеда / ДБП	12,6%	13,0%	13,0%	10,4%
Нето заштеда / Расположив доход	19,4%	19,9%	21,8%	18,1%

Извор:НБРМ, 2009

